

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

EUROPOS STUDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

EIMANTĖ DAUKŠAITĖ

II kurso, I grupės studentė

**EUROPOS SĄJUNGOS DEMOKRATIJOS SUBJEKTO SUKŪRIMO
PROBLEMA: INSTITUCINIO IR KULTŪRINIO ASPEKTŲ SAŲVEIKA IR
SANTYKIS**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas: prof. dr. Vytautas Radžvilas

Vilnius
2016 gegužės 16 d.

Magistro darbo vadovo išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretorės parašas)

Magistro darbo recenzentas:

.....
(v., pavardė)

Mmagistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas magistro darbas „*Europos Sąjungos demokratijos subjekto sukūrimo problema: institucinio ir kultūrinio aspektų sąveika ir santykis*“ yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.
4. Susipažinau su rašto darbų metodiniais nurodymais ir žinau, jog už rašto darbo plagijavimą baudžiama šalinimu iš universiteto.

Eimantė DAUKŠAITĖ

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Daukšaitė E. Europos Sąjungos demokratijos subjekto sukūrimo problema: institucinio ir kultūrinio aspektų sąveika ir santykis: Europos studijų specialybės magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas prof. habil. dr. V. Radžvilas. – V., 2016. – 45 p.

Reikšminiai žodžiai: demokratijos subjektas, demokratijos deficitas, demosas, Europos Sąjunga, tautinis tapatumas

Šiame darbe, remiantis pagrindiniais mokslinėje literatūroje pateikiamais požiūriais į Europos Sąjungos demokratijos būklę ir perspektyvas, nagrinėjama, ar egzistuoja teoriškai pagrįsta galimybė sukurti visavertį ir veiksnių ES demokratijos subjektą. Demokratijos subjekto sukūrimo problema vertinama liberalų-komunitarų ginčo rėmuose.

Apžvelgiamos Europos Sąjungos demokratijos deficito tyrimų ir vertinimo paradigmos, remiantis jų kritne analize susistemintos ir aptiriamos gelminės teorinės ES demokratijos deficito kaip reiškinių priežastys. Konstatavus, kad demokratijos deficito problemos sprendimas negalimas be ES demokratijos subjekto sukūrimo, aptiriamos mokslinėje literatūroje pateikiamos europinio demokratijos subjekto kūrimo politinės priemonės prielaidos ir galimybės. Gvildenamos demokratijos užtikrinimo postnacionalinėje Europos Sąjungoje teorinės galimybės.

Turinys

ĮVADAS	6
1. ES DEMOKRATIJOS DEFICITO VERTINIMAI: TEORINĖS-EMPIRINĖS PRIEIGOS IR SIŪLOMI SPRENDIMO BŪDAI	11
1.1. EUROPOS SĄJUNGAI DEMOKRATIJOS NETRŪKSTA	13
1.2. DEMOKRATIŠKUMO TOBULINIMAS INSTITUCINĖMIS PRIEMONĖMIS	16
1.3. EUROPINIS DEMOSAS KAIP BŪTINA DEMOKRATIJOS EUROPOJE SĄLYGA	20
2. PAGRINDINIAI EUROPOS DEMOKRATIJOS SUBJEKTO SAMPRATŲ MODELIAI	28
2.1. L. SIEDENTOPO VIDURAMŽIŲ IMPERIJOS SIMULIAKRINIS MODELIS	29
2.2. J. HABERMASO KONSTITUCINIO PATRIOTIZMO MODELIS	35
2.3. P. MANENTO <i>BETAUTÈS</i> DEMOKRATIJOS VIZIJOS KRITIKA	39
IŠVADOS	46
LITERATŪROS SĄRAŠAS	48
SUMMARY	51

ĮVADAS

2015 metų krizės, kurias buvo priversta spręsti Europos Sąjunga (ES), ir pasirinkti jų sprendimo būdai atnešė naują kritikos dėl ES demokratijos trūkumo bangą. Tiek Graikijos skolų problema, tiek migrantų antplūdis¹ spręsti su demokratijos principais nesuderinamais metodais, kai ES valstybės narės privalėjo įgyventi sprendimus, kuriems aiškiai nepritarė valstybių nacionalinė valdžia (svarbiausia, priemonės įgyvendinti turinčių šalių²) ir piliečių dauguma. Tą nedviprastiškai iliustruoja europiečių apklausos, kurių rezultatai, kaip ir euro krizės metu, rodo smunkantį bendrą Europos Sąjungos vertinimą³ bei referendumų dėl šalių narystės ES pageidavimą⁴.

Sąjungos demokratiškumo problemas nagrinėjančiose Europos integracijos studijose iki šiol dominuoja tyrimai, žvelgiantys į pačią integraciją kaip į techninį projektą (S. Hix, A. Moravcsik, G. Majone etc). Tokiuose darbuose paprastai apsiribojama ekonominiais, instituciniais, teisiniais ir vadybiniais Europos Sąjungos analizės aspektais. Demokratijos deficito problema taip pat daugiausiai nagrinėjama kaip techninis demokratijos veikimo kokybės klausimas. Siūloma daug institucinės sąrangos reformomis arba naujomis techninėmis priemonėmis paremtų būdų šiam deficitui sumažinti.

Kita vertus, egzistuoja mąstymo srovė, kurios atstovai Europos demokratijos problemą kelia ne kaip vien institucinę-praktinę, bet kaip principinę politinės filosofijos problemą. Daugelyje tokio pobūdžio darbų (pavyzdžiui, P. Manento arba J. Habermaso) *de facto* pripažįstama, kad ES demokratiškumo problema gali būti ne praeinanti ES „augimo liga“, bet kilti iš paties ES integracijos modelio ir tam tikromis sąlygomis virsti gilėjančia ES sisteminė negalia ar net tam tikros formos nedemokratinis valdymas.

¹ Pavyzdžiui, remiantis Jungtinių Tautų Pabėgėlių agentūros duomenimis, vien jūra atplaukusių migrantų skaičius 2015 m. išaugo iki 1,015 mln. žmonių (2014 m. – 216 tūkst., iki 2013 m. nesiekė 100 tūkst. žmonių). <<http://data.unhcr.org/mediterranean/regional.php>>; remiantis Eurostat duomenimis, 2015 m. ES narės sulaukė 1,3 mln. prieglobsčio prašymų (2014 m. – 627 tūkst. prašymų, iki 2013 m. nesiekė 500 tūkst. prašymų) <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics> [Žiūrėta 2016-04-10]

² Pavyzdžiui, BBC News, „How is the Migrant Crisis Dividing EU Countries?“ 2016-03-04 <<http://www.bbc.com/news/world-europe-34278886>>; J. Lopatka, „Slovakia files lawsuit against EU quotas to redistribute migrants.“ 2015-12-02 <<http://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-slovakia-idUSKBN0TL11K20151202>>; Deutsche Welle, „Hungary sues EU at European Court of Justice over migrant quotas.“ 2015-12-03 <<http://www.dw.com/en/hungary-sues-eu-at-european-court-of-justice-over-migrant-quotas/a-18892790>>; The Telegraph, „Eastern European countries may be forced accept quotas for migrants.“ 2015-09-18 <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/germany/11873936/Eastern-European-countries-may-be-forced-accept-quotas-for-migrants.html>>; L. Papadimas, R. Maltezos, „Greeks defy Europe with overwhelming referendum 'No'.“ Reuters, 2015-07-05 <<http://www.reuters.com/article/us-eurozone-greece-idUSKBN0P40EO20150705>>; N. Kitsantonis, „Greeks strike to protest latest austerity measures.“ New York Times, 2015-12-03 <http://www.nytimes.com/2015/12/04/world/europe/greece-general-strike.html?_r=0> [Žiūrėta 2016-04-03]

³ European Commission, „Standard Eurobarometer 84: Public Opinion in the European Union.“ (2015.6899). Brussels: European Commission, 2015, 9. <<http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/STANDARD/surveyKy/2098>> [Žiūrėta 2016-01-15]

⁴ BNS, „Prancūzai ir italai nori referendumų dėl šalies narystės ES.“ <<http://lzinios.lt/lzinios/Pasaulis/prancuzai-ir-italai-nori-referendumu-del-saliu-narystes-es/222807>> [Žiūrėta 2016-05-09]

Esama teigiančių, kad demokratiškumo reikalavimas nėra visiškai pagrįstas, kadangi įprastai yra keliamas nacionalinėms valstybėms, o ES tokia nėra (A. Moravcsik). Toks aiškinimas vargiai gali būti pagrįstas. Nėra pagrindo teigti, kad demokratiškumo reikalavimas turi būti keliamas tik nacionalinei valstybei ir negalioja jokiai kitai politinės organizacijos formai. Priešingai, jis turėtų galioti bet kuriai demokratiškumą postuluojančiai politinei sistemai, kadangi yra neatsiejamas nuo reprezentatyvumo ir atstovaujančio, tad tam tikros politinės bendruomenės valią atitinkančio, sprendimų priėmimo. Vadinasi, demokratiškumo reikalavimas galioja bet kam, kas artikuliuoja politinę valią ir priima politinius sprendimus – kaip savivaldos, taip ir viršnacionaliniu lygmeniu demokratiškumo kriterijus atitikti reikia ne dėl konkrečios politinės formos (nacionalinės valstybės), o dėl turimos kompetencijos priimti politinius sprendimus. Debatuose dėl ES demokratijos deficito įprasta remtis prielaida, kad Europos Sąjunga, nors nėra nacionalinė valstybė, yra politinis vienetas (*polity*). Kaip tokia, ji deklaruoja savo demokratiškumą ir pačią demokratiją kaip vieną esminių europinių vertybių, todėl jei Europos Sąjunga iš tiesų yra politinis vienetas, jai galioja tie patys demokratinės politinės santvarkos kriterijai kaip ir nacionalinei valstybei.

Tačiau ES politiškumas nėra savaime akivaizdus. Dar XIX a. suprasta, kad neįmanomas paneuropinis nacionalinės valstybės atitikmuo, o ją pakeičianti politinės organizacijos forma iki šiol nėra išgryninta. ES pretenzijos tapti politine bendrija istoriškai vystosi kone eksperimentiniu būdu, be aiškiai suformuluotos kuriamos politinės formos vizijos. Tai lemia neišvengiamai kylantį klausimą, ar ji apskritai gali įgyti politinę formą ir būti politinis darinys.

Ko gero, aštriausiai šį klausimą dar 2001 metais iškėlė P. Manentas, pabrėžęs, kad žmonių bendrabūviui būtina politinė forma ir įmanomų formų sąrašas yra ribotas. Politikos filosofas konstatuoja, kad „ES struktūra verčia klausti, kokia bus jos politinė forma, nes sąmoningai atsisakius tautos politinės formos teks įžengti į kitą, kadangi žmogus negali politiškai egzistuoti neapibrėžtumo sąlygomis“⁵. Tačiau P. Manentas klausia ne tik, kokia bus būsimoji ES politinė forma, bet taip pat ar ji apskritai tą politinę formą įgaus. Atsakymas į šį klausimą turi akivaizdžių pasekmių ir visai teorinei diskusijai dėl demokratijos deficito Europoje. ES demokratiškumo vertinimas prasmingas tik tuo atveju, jei ši sąjunga kuriama kaip politinė organizacija.

ES demokratijos klausimas yra aktualus kaip egzistenciškai svarbus praktinis ir įdomus teorinis klausimas, leidžiantis mėginti išsiaiškinti, kokia gali būti ES kaip naujos rūšies viršvalstybinio darinio valdymo forma. Šio klausimo aktualumą tik didina faktas, kad gilėjant Europos integracijai yra vis dažniau ir atviriau neigiama nacionalinė valstybė kaip suverenus politinių sprendimų priėmėjas. Nacionalinės valstybės dekonstravimo uždavinys faktiškai yra atvirai pripažįstamas kaip vienas svarbiausių tarpinių žingsnių siekiant vadinamosios ES

⁵ Pierre Manent, *A World Beyond Politics? A Defence of the Nation-State*. Princeton: Princeton University Press, 2013, 47.

federacijos⁶. ES viršnacionalinių institucijų vadovų deklaruojamas siekis politines tautas ir teritorines nacionalines valstybes pakeisti paneuropiniu tapatumu ir europine politine bendrija aiškiai kontrastuoja su vienu esminių modernio politinės istorijos faktų: moderni masinė demokratija (*mass democracy*) Europoje atsirado XIX a. kartu su nacionalinės valstybės iškilimu ir niekur nesusiformavo be apibrėžtu tautiniu tapatumu pasižyminčio demoso, galinčio būti demokratiškai atstovaujamu. Istoriskai masinė demokratija yra neatsiejama nuo politinio tautiškumo ir nacionalizmo idealo, kad kiekviena to siekianti tauta turi turėti savo valstybę, įgyvendinimo.

Tyrimo objektas – europinis demokratijos subjektas kaip būtina demokratijos Europos Sąjungoje sąlyga.

Problema. Remiantis pagrindiniais mokslinėje literatūroje pateikiamais požiūriais į Europos Sąjungos demokratijos būklę ir perspektyvas, mėginama išsiaiškinti, ar egzistuoja teoriškai pagrįsta galimybė sukurti visavertį ir veiksnų ES demokratijos subjektą.

Tikslas. Teoriniu požiūriu išsiaiškinti, ar yra *įtikinamas* teorinis ES demokratijos subjekto sukūrimo problemos sprendimas.

Tyrimo tikslui pasiekti keliami šie **uždaviniai**:

- apžvelgti Europos Sąjungos demokratijos deficito tyrimų ir vertinimo paradigmas;
- susisteminti ir aptarti gelmines teorines ES demokratijos deficito kaip reiškinio priežastis;
- aptarti mokslinėje literatūroje pateikiamas europinio demokratijos subjekto kūrimo politinėmis priemonėmis prielaidas ir galimybes;
- atskleisti teorines demokratijos užtikrinimo postnacionalinėje ES galimybes.

Literatūros apžvalga. „Tradicinė“ diskusija vyksta tarp kelių stovyklų. Pirmoji neigia demokratijos ES trūkumą kaip problemą, reikalingą struktūrinių pokyčių. Ją atstovaujantys autoriai (A. Moravcsik, G. Majone (ankstyvieji tekstai) ir kiti) žvelgia į ES demokratiją kaip pakankamą arba tobulintą, išsprendžiant konkrečius jos veikimo nesklandumus. Kalbant apie Europos demosą, dalis autorių teigia nesant europiečių kaip demoso, todėl ir ES „žmonių valdžia“ yra neįmanoma (J. Weiler 1995 metų *no demos tezė*). Kiti su jais nesutinka aiškindami, kad reikiamų institucijų įsteigimas ir kiti instituciniai pataisymai leistų sukurti ir demokratijai būtiną europinį demosą (S. Hix).

Visuomenėje visada yra nesutarimų, todėl demokratija reikalauja daugumos, o ne vienbalsių sprendimų. Tačiau sprendimų priėmimas daugumos valia remiasi prielaida, kad tiek dauguma, tiek mažuma priklauso tai pačiai bendros tapatybės ir bendrą vertybinį vardiklį turinčiai žmonių grupei,

⁶ Gavin Hewitt, „Battle-lines drawn over EU's future.“ *BBC News*, 2010-11-12 < http://www.bbc.co.uk/blogs/thereporters/gavinhe Witt/2010/11/battle-lines_drawn_over_eus_fu.html > [Žiūrėta 2015-12-12], Honor Mahony, „Barroso says EU is an empire.“ *EUobserver*, 2007-07-11 < <https://euobserver.com/institutional/24458> > [Žiūrėta 2015-12-12]

kas leidžia visuomenei priimti daugumos sprendimus kaip „savus“, t.y. sprendimus, paremtus tuo, ką dauguma tos visuomenės narių laikė esant bendrojo intereso išraiška. Daugumos valia priimami demokratiniai sprendimai netenka legitimumo (valdomųjų pripažinimo), kai politinės bendrijos bendrumo jausmą pakerta per dideli etniniai, religiniai, kultūriniai ar net socialiniai skirtumai. Šią demoso būtinumą demokratijai pagrindžiančią logiką plėtoja ir kitų sričių autoriai, pavyzdžiui, tranzityvistas Stepanas Linzas (1996) ar politikos teoretikė Chantal Mouffe (2005). ES nesant demoso, neįmanoma ir demokratinė žmonių valdžia, nes politiškai besijausdami pirmiausiai vokiečiais, britais ir prancūzais, o ne europiečiais, žmonės europinių institucijų sprendimus laiko ir laikys nelegitimais. Akcentuojantieji europinio demoso nebuvimą palaiko tarpvyriausybinių ir konsensu paremtų ES sprendimų priėmimą svarbiausiais klausimais. Jie mano, kad EP galių stiprinimas tik pagilins demokratinio deficito problemą, nes neatstovaus jokios savivaldžios politinės bendrijos ir tebus priemonė vieniems žmonėms valdyti kitus žmones.

Tuo tarpu antroji stovykla tiki institucinių reformų teigiamu poveikiu demokratijai Europoje. Neegzistuojantį europinį demosą atstovaujančio EP galių didinimas ar kvalifikuotos daugumos balsavimų įvedimas Taryboje šių reformų šalininkų teigimu, gali padėti sukurti europinį tapatumą ir bendrumo jausmą per institucijas „iš viršaus“. Europos šalių piliečių nesitapatinimą su ES šių reformų šalininkai kildina iš menkų europiečių galimybių dalyvauti ES sprendimų priėmime, „toli nuo žmogaus“ vykstančios ir palyginti su nacionaline itin uždaros ir sudėtingos europinės politikos.

Europinio demoso sukūrimu tikintys autoriai paprastai remiasi ir Jürgeno Habermaso „konstitucinio patriotizmo“ idėja ir viliasi ją pritaikyti kaip klijus ES politiniam kūnui. Konstitucinio patriotizmo koncepcija siūlo ugdyti piliečių prierašumą ir išipareigojimą ne pačiai valstybei ir jos nacionalinei tapatybei, o jos Konstitucijos teisiniams principams. Lojalumo objektas turėtų būti santvarka, taigi salyginai lengvai kintantis. Konstitucinis patriotizmas taip pat susiduria su problema, kad izoliuotas individas nėra politinis subjektas. Abstraktus individas turi neatimamas žmogaus teises, tačiau jos lieka abstrakcijomis, kol nėra apibrėžtos bendruomenės, kuri jas galėtų realiai įgyvendinti. Formalios taisyklės, bendri įstatymai ir konstitucinės normos nepajėgia sukurti socialinio ryšio ir politinio subjektiškumo, ką laidavo modernio politinės tautos. J. Habermasas pateikia ir savitą ES demokratijos deficito teoriją, kuri remiasi nuostata, jos įmanoma ne atstovavimu, o žmogaus teisių užtikrinimu pagrįsta naujos rūšies demokratija. Šis iš esmės demokratijos sampratą keičiantis aiškinimas atskirai aptariamas antroje darbo dalyje.

Parašyta nemažai studijų apie europinio demokratijos subjekto kūrimo eigą, skirtingas taikomas priemones ir netenkinančius tarpinius rezultatus, tačiau vengiama klausimo, ar apskritai įmanoma politinėmis ir finansinėmis priemonėmis sukurti save suvokiantį europinį demokratijos

subjektą, kaip būtina, nors nežinia, ar pakankamą sąlygą viršnacionalinių institucijų valdomos ES demokratiškumui užtikrinti.

Nesanco Europos demoso problemą pripažįstančių autorių siūlė skirtingas prieigas šiai problemai apeiti. (1) Larry Siedentopas siūlo iš esmės viduramžių Vakarų krikščionijos simuliakrinės imperijos principų taikymą, kuriam nėra prielaidų ir kurio negalimumą jau įrodė ES „tėvų kūrėjų“ pirminio projekto nesėkmė. (2) Jūrgenas Habermasas viliasi, kad į vieną pasaulinę kultūrą asimiliuoti individai būtų palanki terpė konstituciniam patriotizmui, tačiau ignoruoja faktą, kad tokia universali tapatybė nesudaro pakankamai sąlygų pastovumui bendrapiliečių solidarumui, reikalingui politinio darinio stabilumui. (3) Pierre’as Manentas prieštarauja tokiems požiūriams ir teigia, kad *betautė* demokratija nėra įmanoma, o bandymai ją sukurti nepasiteisins ir nepadės išspręsti demokratijos Europoje likimo klausimo.

Darbe naudojamos **sąvokų** paaiškinimai:

Demokratijos deficitas – situacija (būklė), kai demokratine besiskelbianti politinė santvarka faktiškai neišpildo demokratiją apibrėžiančių kriterijų.

Demokratijos subjektas – apibrėžta, save kaip visumą identifikuojanti ir valstybingumą pasiekusi politinė bendruomenė, kurios daugumos balsais reiškiamą valią yra politinės valdžios ir priimamų sprendimų legitimumo šaltinis.

Demokratija – politinio valdymo forma, paremta apibrėžta lygiateisių narių politine bendruomene, kurios tiesiogiai ar per balsuojant išrinktus atstovus išreikšta valia yra politinės galios ir politinės valdžios legitimumo šaltinis.

Teorinis-metodologinis darbo pagrindas. Į demokratijos subjekto sukūrimo problemą žvelgiama per tai, ką Albrechtas Wellmeris, Charlesas Tayloras vadino liberalų-komunitarų ginču. Instrumentas pasitelkiamas vertinti antrojoje darbo dalyje aptariamus sprendimų siūlymus. Jis atskleidžia du skirtingus požiūrius į tai, (1) koks yra individo ir valstybės santykis ir, atsižvelgiant į tai, (2) kas paverčia valstybę demokratine. Vadinamųjų liberalų požiūris atskaitos tašku laiko atomizuotą individą ir laikosi nuostatos, kad svarbiausia yra užtikrinti jo teises. Komunitarai laikosi prielaidos, kad individą sukuria bendruomenė, o svarbiausias politikos tikslas – užtikrinti bendruomenės bendrąjį gėrį ir atstovavimą.

Darbas parašytas remiantis analitiniu-aprašomuoju, istoriniu-lyginamuoju ir filosofinio diskurso teorinės analizės metodais.

Darbo planas. Pirmojoje darbo dalyje apžvelgiami skirtingi ES demokratijos deficito problemos aiškinimai ir siūlomi sprendimo būdai. Konstatuojama ir pagrindžiama, jog demokratijos deficito ES neįmanoma panaikinti institucinėmis priemonėmis.

Antrojoje dalyje aptariami ES demokratijos subjekto sukūrimą analizuojantys teoriniai modeliai. Prieinama išvados, kad kol kas nesama teorinio aiškinimo, kuris pateiktų įtikinamą

pakaitalą tautai ir nacionalinei valstybei, dėl ko mėginimai sukurti demokratinę ES, ieškant alternatyvaus demokratijos subjekto, esamos ES integracijos vizijos rėmuose neatrodo perspektyvūs.

1. ES demokratijos deficito vertinimai: teorinės-empirinės priegigos ir siūlomi sprendimo būdai

Po 1992 metų Maastrichto sutarties Europos Ekonominė bendrija galutinai tapo politine Europos Sąjunga. Beveik iš karto aštriai iškilo dar XX a. aštuntajame dešimtmetyje keltas jos kaip politinės sąjungos demokratiškumo klausimas. Tais pačiais metais Danijos piliečiai referendumu nepritarė, o Prancūzijos piliečiai vos 50,8 proc. pritarė Maastrichto sutarčiai. Šie balsavimai tapo akivaizdžiu piliečių nepritarimo politinei Europos integracijai įrodymu. Nuo tada diskusijos apie demokratijos deficitą Europos Sąjungoje susilaukė vis didesnio akademinės bendruomenės ir politikų dėmesio. Šią diskusiją iš kitų išskiria tai, kad nors dauguma pusių sutaria dėl demokratijos deficito Europos Sąjungoje egzistavimo, jo priežasčių, bruožų ir sprendimų amplitudė labai plati.

Demokratijos deficitas akademikų iš pradžių įžvelgtas atstovaujamosios demokratijos lygmenyje, galias prarandant piliečių tiesiogiai rinktiems nacionaliniams parlamentams ir įgyjant nerinktomis vyriausybėms ir Europos Komisijoje veikiančioms⁷, valstybėms narėms neatskaitingoms ir jų neatstovaujantiems, nacionalinėse valstybėse paskirtiems atskirų politikos sričių komisarams. Vėliau aiškinamos deficito problemos ribos plėtėsi. Jas apibendrina Josephas H.H. Weileris, pristatęs demokratijos deficito ES „standartinę versiją“, sudarytą analizuojant visuomenės apklausų duomenis, akademikų ir politikų argumentus, žiniasklaidos.

Jis teigė, kad nacionalinių valstybių vyriausybių kompetencijas perduodant ES, vyksta piliečių kontrolės kiekvienu iš jų atveju mažėjimas. Tai neišvengiama ne tik dėl su kiekviena papildoma valstybe nare menkstančio likusių valstybių narių ir jų piliečių balsų „svorio“, bet ir todėl, kad pridėdant naujas valdžios pakopas, ilgėja „atstumas“ tarp priimamo sprendimo ir piliečių, t.y. pirminių subjektų, kuriuos bet kokia demokratinė valdžia turi atstovauti⁸. Taip pat atkreiptas dėmesys, kad Sąjungos sąranga iškreipia balansą tarp valstybių narių vykdomosios ir leidžiamosios valdžios organų: nacionalinių vyriausybių atstovai ES Taryboje turi galią priimti teisės aktus, kurie yra įpareigojantys ir kartu varžantys nacionalinius parlamentus. Perėjus prie kvalifikuotos daugumos balsavimo ES Taryboje sukuriama situacija, kai savo valstybės interesus gynę atstovai vėliau yra įpareigoti įgyvendinti galimai kitų Sąjungos narių balsų dauguma priimtus, tačiau šaliai nepriimtinius sprendimus. Europos Parlamentas šio balanso neištaiso, kadangi neturi tam reikalingų

⁷ Hubert Zimmermann, *Key Controversies in European Integration*. Palgrave Macmillan, 2012, 63.

⁸ Joseph H.H. Weiler, Ulrich Haltern, Franz Mayer, „European Democracy and Its Critics – Five Uneasy Pieces.“ *The Jean Monnet Working Papers*, No. 1/95, 1995, 6.

galių, o jo nariai yra nutolę nuo visuomenės⁹. Nors EP galias vis bandoma didinti, tačiau rinkėjų pasitikėjimo šia institucija kaip jų valios atstovavimo mechanizmu tai nestiprina, ką atspindi nuosekliai mažėjantis dalyvavimas rinkimuose į EP (nuo 61,99 proc. 1979 metais iki 42,61 proc. 2014 metais¹⁰). Be to, Europos Parlamento rinkimai yra dominuojami nacionalinių politinių darbotvarkių, o europinės partijos rinkėjams nėra nei žinomos, nei svarbios¹¹. J. Weileris atkreipia dėmesį ir į atvejus, kai dėl ES valdžios viršenybės principo Vyriausybės gali būti priverstos vykdyti politiką, kuriai nepritaria nei jos, nei jų valstybių piliečiai.

Prie demokratijos išbalansavimo ES prisideda ir neribotos Europos Teisingumo Teismo teisėjų galios (ES teisė turi viršenybę nacionalinės teisės atžvilgiu ir yra privalomojo pobūdžio), paneuropinės idėjos ir Europos Parlamentas, kuris tariamai atstovauja kol kas neegzistuojantį Europos demosą, ką liudija atvirai deklaruojamos tokio demoso kūrimo pastangos. Šių problemų aktualumą tik paaštrino faktas, kad pati Europos Sąjunga demokratiją deklaruoja esant viena pagrindinių savo vertybių ir šalims narėms kelia aukštus demokratiškumo kriterijus. Taigi su metais ir naujomis, nebūtinai sėkmingai ratifikuotomis ES sutartimis, formavosi vis naujos diskusijų apie ES demokratijos deficitą „bangos“.

Teoriškai nacionalinių valstybių sprendimo galios monopolio praradimas nebūtinai turi reikšti ir demokratiško valdymo praradimą. Tačiau istoriškai demokratija sėkmingai egzistavo tik antikiniame graikų polyje ir modernioje tautinėje valstybėje. Tad pagrįstas klausimas, ar svarstymai apie viršnacionalinę demokratiją nėra dar viena politinė utopija. Demokratijos esmė – piliečių valios atstovavimas, ieškant jų daugumą atstovaujančių sprendimų. Demokratija reikalauja, kad valdžia kiltų iš politinės bendruomenės valios ir kad jos sprendimai atitiktų politinėje bendruomenėje svarstomu klausimu dominuojančias nuostatas, taip pat atsižvelgiant į demokratiškai pasiektą susitarimą dėl to, kuriais klausimais dauguma negali primesti savo valios mažumai (pavyzdžiui, žmogaus teisės). Tiesa, praktikoje šio principo ne visada laikomasi. Priešingai, jis neretai apverčiamas žmogaus teises panaudojant kaip priemonę piliečių daugumai primesti mažumos valią atitinkančius sprendimus. Bent normatyviai, kiekvienos politinės jėgos pretenzija į valdžią remiasi pažadu, jog jos sprendimai atitiks jai mandatą suteikiančios visuomenės dalies pažiūras ir preferencijas. Nors populizmo ir korupcijos krečiama nacionalinė politika dažnai faktiškai yra toli nuo šio idealo, jai įmanoma to siekti, nes egzistuoja politinė bendruomenė (demosas), kurią ji atstovauja ir iš kurios valios kyla tokios valdžios legitimacija.

Vis tik nuomonės dėl to, ar demokratijos deficitas Europos Sąjungoje apskritai egzistuoja, iš ko jis kyla ir kaip turėtų būti sprendžiamas, gerokai skiriasi. Diskusijų dėl ES demokratijos deficito

⁹ Weiler, „European Democracy and Its Critics“ 8.

¹⁰ European Parliament, „European Results: Turnout“. < <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/turnout.html> > [Žiūrėta 2016-04-17]

¹¹ Weiler, „European Democracy and Its Critics“, 9.

kontekste netruko išryškėti skirtingos prieigos ES demokratiškumo problemai vertinti: a) demokratijos trūkumo kaip reiškinių ar problemos neigimas; b) siūlymas spręsti demokratijos deficitą institucinėmis priemonėmis; c) siūlymas spręsti demokratijos deficitą sukuriant europinį demosą ar surandant jam pakaitalą; d) pripažinimas, kad demokratija be demos negalima, todėl ES – potencialiai nedemokratiškas darinys.

1.1. Europos Sąjungai demokratijos netrūksta

Andrew Moravcsikas yra garsiausias autorius, atstovaujantis mokslinėje literatūroje išsakomą požiūrį, kad demokratijos deficitas ES yra mitas, kritikai stokoja supratimo, kas yra „demokratijos deficitas“, ignoruoja konkrečius empirinius duomenis ir Sąjungai taiko neįgyvendinamus Vestminsterio arba Antikos laikų demokratijos standartus, pagal kuriuos tobula demokratija yra ta, kurioje informuoti piliečiai aktyviai dalyvauja visais sprendžiamais klausimais¹². Sąjungos galia, pasak jo, yra pakankamai suvaržyta ir mažai kišasi į pagrindinius nacionalinės politikos klausimus, o pati Europos Sąjunga yra tiek demokratiška, kiek tai yra praktiška¹³. Tai įrodinėjama iš keturių skirtingų demokratijos suvokimo priedų: libertarinės, pliuralistinės, socialdemokratinės ir patariamiosios.

Visų pirma, A. Moravcsikas kritikuoja demokratijos deficito sampratą, grindžiamą Europos Sąjungos tapimu *super* valstybe, didėjant jos vykdomos politikos apimčiai. Šioje sampratoje demokratijos nuvertinimas atsiranda dėl pernelyg technokratiško ES reguliavimo pobūdžio, nerinktų ES institucijų atstovų, geografinio ir kultūrinio atstumo tarp jų ir eilinio europiečio. Vis dėlto, pasak A. Moravcsiko, negalima to vadinti demokratijos deficitu, kadangi ES veikimas struktūrinės sąrangos dažnai yra suvaržytas labiau nei valstybėse narėse. Veikimo sritys yra griežtai ribojamos sutarčių ir daugiausiai apima sferas, susijusias su valstybių sienas peržengiančios ekonominės veiklos reguliavimu. ES prioritetai tebėra prekių ir paslaugų mainai ir laisvas jų judėjimas. Tuo tarpu tokios itin svarbios sritys kaip mokesčiai, fiskaliniai prioritetai, socialinė gerovė, gynybos ir policijos veikla, švietimas, kultūra ir t.t. paliktos nacionalinėms valstybėms¹⁴.

A. Moravcsikas taip pat atremia pastabas dėl vykdomosios valdžios padidėjusių galių. Nacionaliniai parlamentai ir žiniasklaida atidžiai stebi vyriausybių atstovus, veikiančius europinėse institucijose. Vadinasi, nors ES didele dalimi yra tarpvyriausybinių, nacionalinių valstybių vadovai už sprendimus Europos Taryboje ir ministrai ES Taryboje atsako piliečiams ir nacionaliniams

¹² Andrew Moravcsik, „The Myth of Europe's Democratic Deficit.“ *Intereconomics: Journal of European Public Policy*, November-December 2008, 332.

¹³ Andrew Moravcsik, „The EU Ain't Broke.“ *Prospect*, 2003, 38.

¹⁴ Andrew Moravcsik, „Is there a Democratic Deficit in World Politics.“ *Government and Opposition*, Vol. 39 No. 2, 2004, 349-352.

kabinetams¹⁵. Demokratijos deficitas nekyla kaip reali problema, kadangi dominuojančią rolę ES institucijose atlieka demokratiškai kontroliuojama nacionalinė vykdomoji valdžia. Šiems argumentams antrina ir S. Hixas, teigiantis, kad nuo Jaqueso Delorso laikų (pirmininkavo 1985-1995 m.) Europos Komisija nedalyvauja didžiuosiuose politiniuose debatuose ir yra marginalizuota leidžiant ES teisės aktus, kadangi pagrindiniai klausimai svarstomi tarp EP ir Tarybos¹⁶.

Taip pat prieštaraujama paplitusiai kritikai, kad Europos Sąjunga yra „pernelyg nutolusi ir neaiški“ ES šalių piliečiams. Ši kritika grindžiama tuo, kad ES nesukuria sąlygų atsirasti europinėms politinėms partijoms, tapatybėms ir diskursams, kurie skatintų europiečių politinį dalyvavimą ir paneuropinį politinį tapatumą. Teigiama, kad integracija turi kilti iš bendrais interesais paremto bendradarbiavimo. A. Moravcsikas abejoja, kad didesnis piliečių įsitraukimas į ES institucijų veiklą paskatintų gilesnį europinės politinės bendruomenės jausmą ar kurtų didesnę paramą ES. Tokia pozicija argumentuojama institucijų, kurių atstovai nėra renkami – teismų ir administracinės biurokratijos, kurios dažnai tarp piliečių yra populiareesnės nei rinktos valdžios organai – populiarumo reitingais. Nors didesnis bendrumo jausmas galėtų padidinti paramą ES, tai yra ne demokratinės reformos, bet Europos integracijos masto klausimas¹⁷. Kita vertus, A. Moravcsikas Europos piliečių politinį (ne)dalyvavimą aiškina tuo, kad pagrindinės žmonėms rūpinčios politikos sritys, tokios kaip sveikatos apsauga, švietimas, viešasis saugumas, pensijos ir socialinė apsauga bei mokesčiai, nepriklauso ES kompetencijoms. ES rūpinasi rinkos liberalizavimo, muitų politika, aplinkosauginių ir kitų techninių reguliavimų nustatymu ir pan., t.y. klausimais, kurie dažniausiai yra ženkliai mažiau populiarūs tarp piliečių¹⁸. Taigi žemą piliečių dalyvavimą lemia ne progos tam neturėjimas, bet jų nesuinteresuotumas ES vykdomos politikos sritimis.

Galiausiai A. Moravcsikas atsako į kritiką, kad ES politika yra nukreipta prieš konkrečias, socialdemokratams tradiciškai rūpinčias, interesų grupes ir yra sistematiškai vykdoma neoliberalia kryptimi, grindžiama tam tikrų klausimų, pavyzdžiui, socialinės gerovės ir kai kurių viešojo intereso reguliavimų, neįtraukimu į darbotvarę, kurią užima dėmesys rinkos liberalizavimui. Jo manymu, būtent pagal ES sąrangą ir teisinius apribojimus, socialinės gerovės klausimai yra priskirti nacionalinei valdžiai¹⁹. Valdžių padalijimo ir skirtingų funkcijų varžoma ES galia užtikrina aukšto

¹⁵ Andreas Follesdal, Simon Hix, „Why There Is a Democratic Deficit in the EU: a Response to Majone and Moravcsik.“ *JCMS*, Vol. 44 No. 3, 2006, 539.

¹⁶ Simon Hix, „Where is the EU Going? Collapse, Fiscal Union, a Supersized Switzerland, or a new Democratic Politics.“ *Journal of Public Policy Research*, 18 (2), 2011, 82.

¹⁷ Andrew Moravcsik, „In the Defence of the ‘Democratic Deficit’: Reassessing Legitimacy in the European Union.“ *JCMS*, Vol. 40 No. 4, 2002, 615-616.

¹⁸ Andrew Moravcsik, „Are Criticisms of the EU’s ‘Democratic Deficit’ Consistent with Basic Political Science?“ Keynote Address to the 17th Annual Meeting of the Hungarian Political Science Association, 2011 m. gegužės 20 d. <<https://www.youtube.com/watch?v=FgRE4Kukys4>> [Žiūrėta 2016-04-12]

¹⁹ Moravcsik, 2002, 617.

sutarimo (vienbalsiškumo, (kvalifikuotos) daugumos balsų, kontrolės ir patikros mechanizmų peržiūros ir t.t.) poreikį siekiant priimti sprendimus²⁰, todėl „nukenčia“ visų ideologijų atstovai.

Apibendrinant, A. Moravcsikas teigia ES esant taisytinų sričių, tačiau šie specifiniai pavyzdžiai negali būti režienuojami kaip struktūrinis demokratijos deficitas. Kol ES politinės procedūros veikia nuosekliai su egzistuojančiomis nacionalinių demokratijų praktikomis ir yra iš pirmo žvilgsnio pagrįstos, vien dėl dalyvavimo nereikalaujančios (*non-participatory*) ES institucijų prigimties, negalima neigiamai vertinti visos ES legitimumo²¹.

Toks A. Moravcsiko aiškinimas problemiškas bent keliais aspektais. Pirma, jis redukuoja demokratijos sampratą iki teisės viršenybės – sutartimis institucijoms numatytų apribojimų jų veikimo sritims – laikymosi. Kita vertus, teiginiai, kad ES viršnacionalinės institucijos nesikiša į valstybių narių išimtinės kompetencijos sritis, faktiškai neatitinka sąjungos institucijų veiksmų. Europos Komisija kiekvienais metais priima rezoliucijas šeimos, švietimo, kultūros ir kitų sričių klausimais. Nors neįpareigojantys, tokie dokumentai rodo ES institucijų siekį daryti įtaką valstybių narių politikai šiose srityse ir yra naudojama įvairių interesų grupių atstovų poveikiui nacionalinėms legislatūroms daryti. Be to, valstybių narių išimtinės kompetencijos srities egzistavimas visiškai ignoruojamas joms privalomuose ES Teisingumo Teismo sprendimuose. Nors ES kišimosi į valstybių narių politikos sritis tendencija dar nebuvo ryški 2004 metais, per pastarąjį dešimtmetį A. Moravcsikas neatsisakė šių savo pozicijų, nepaisydamas kintančių ES veikimo praktikų²².

Trečia, autoriaus prielaida, kad nacionalinių valstybių demokratija savaime perkeliama į ES viršvalstybinių institucijų lygmenį per valstybių narių įgaliotus atstovus, ignoruoja skirtumą tarp politinių elitų ir valstybių narių piliečių požiūrių į ES integracijos gilinimą. Šį lemtingą skirtumą geriausiai iliustruoja tokie atvejai kaip Sutarties dėl Konstitucijos Europai atmetimas šį klausimą referendumu sprendusiose šalyse. ES integracijos procese įsivyravusi tendencija, kai politikai pritaria sprendimams, kuriems nepritaria piliečiai. Tačiau demokratiją apibrėžia būtent piliečių valios atstovavimas, kurio stokoja nerinktos ES institucijos.

Galiausiai, A. Moravcsikas tapatina demokratiškumą ir legitimumą ir šias sąvokas savo darbuose faktiškai vartoja kaip sinonimus. Galimos įvairios politinės legitimacijos rūšys, o demokratinė piliečių valia yra tik viena iš jų. Tai, kad ES institucijos savo sprendimus ir kišimąsi į valstybių narių reikalus pateisina efektyvumu ir apsiribojimu konkrečiomis piliečiams neaktualiomis politikos sritimis, neturi jokios įtakos šių sprendimų demokratiškumui. Skirtingi autoriai pateikia įvairius ES institucijų legitimacijos aiškinimus, tačiau nei vienas jų nesprendžia demokratiškumo problemos, priešingai, bando ją maskuoti po klaidingai vartojamomis sąvokomis.

²⁰ Follesdal, 540.

²¹ Moravcsik, 2002, 621-622.

²² Moravcsik, 2011.

Vis dėlto Andrew Moravcsikas yra vienas iš nedaugelio, apskritai ginčijančių demokratijos deficito egzistavimą. Akademinėje bendruomenėje kur kas populiarnesnis demokratijos deficitą pripažįstantis požiūris. Skiriasi tik jo atsiradimo ir sprendimo būdai.

1.2. Demokratiškumo tobulinimas institucinėmis priemonėmis

Simonas Hixas ir Andreas Follesdalas yra chrestomatiniai institucinio požiūrio į demokratijos deficito problemą atstovai. Jie išplėtė ir sustruktūrinė „standartinėje versijoje“ (J. Weiler *et al*) pateiktus argumentus dėl demokratijos deficito ES egzistavimo: 1) išaugusi vykdomosios valdžios galia ir sumažėjusi nacionalinių parlamentų kontrolė; 2) per silpnas Europos Parlamentas; 3) tikrų europinių rinkimų nebuvimas; 4) ES institucijų atotrūkis nuo rinkėjų; 5) ES institucijų nutolimas nuo rinkėjų preferencijų²³. Visi šie argumentai apeliuoja į demokratijos deficito kaip fenomeno raiškos formas ir sudaro savotišką debatų apie demokratijos deficitą bendrą vardiklį, t. y. dauguma šių diskusijų dalyvių pritaria šių nepageidautinų reiškinių egzistavimo faktui ir diskutuoja dėl jų sprendimo būdų.

Kalbant apie pasikeitusį vykdomosios ir leidžiamosios valdžių galių balansą, aktualu pastebėti, kad santvarkos požiūriu ES nėra klasikinio valdžių atskyrimo. Egzistuoja įstatymų leidimo procesas, bet ne konkretus įstatymų leidimo organas. Biurokratinė, nerinkta Europos Komisija turi įstatymų iniciatyvos teisę, ir tik jai inicijavus procesą jo svarstymo imasi EP ir ES Taryba, sudaryta iš nacionalinių valstybių deleguotų atitinkamos srities ministrų. Kadangi ES įstatymus inicijuoja tik nerinkta vykdomoji valdžia, o vienas iš priimančių organų – ES Taryba – yra sudarytas iš nacionalinių valstybių vykdomosios valdžios atstovų, ir egzistuoja ES teisės viršenybės principas, susiformuoja paradoksali institucinė priešprieša: valstybių parlamentai privalo paklusti vykdomajai valdžiai, nors valstybių viduje patys leidžia įstatymus ir vykdo jų parlamentinę kontrolę.

Europos Parlamentas yra vienintelė piliečių tiesiogiai renkama ES institucija, todėl jo santykinis silpnumas prieš kitas ES institucijas akcentuojamas išskirtinai. Šis silpnumas pasireiškia institucinio savarankiškumo nebuvimu ir ES sutartimis bandytas ne kartą taisyti. Dabar EP turi lygias legislatyvinės teises kaip ir ES Taryba, kadangi teisės aktus priiminėja pagal bendro sprendimo procedūrą, tačiau dauguma projektų priimami konsultacinės procedūros procese, kurio eigoje EP turi ribotas galimybes sustabdyti įstatymo priėmimą²⁴. Vis dėlto net ir po 2007 m. įsigaliojusios Lisabonos sutarties, kurios vienas pagrindinių pokyčių buvo EP galių didinimas,

²³ Follesdal, 534-537.

²⁴ Ten pat, 535.

kritika dėl per silpno EP tebėra aktuali. Dešimtmečiais stiprinamos galios nepadarė jo lygiaverte Komisijai institucija ir nesukūrė piliečių susidomėjimo ir pasitikėjimo Parlamento atstovavimu.

Toks ES šalių piliečių abejingumas EP reikalams pagrįstas. Nors EP nariai renkami tiesiogiai, autorių teigimu, šie rinkimai yra ne „apie Europą“, bet antraeilės svarbos nacionalinės varžybos. Jose dalyvauja nacionalinės partijos, remdamosis nacionalinių vyriausybių pasirodymu, rinkėjų aktyvumas yra žemesnis (kartais – ženkliai) nei nacionaliniuose rinkimuose, todėl rinkimus laimi opozicinės ir protesto partijos. Taigi rinkėjai neturi galimybės rinktis tarp kandidatų ar jų nešamų ES politinių darbotvarkių bei negali „nubausdami“ atimti mandatų iš išrinktų atstovų dėl jų pozicijų ar veiksmų²⁵. EP sprendimai nepasiekia valstybių narių rinkėjų, o šiems neįmanoma įžvelgti ryšio tarp išrinktų atstovų EP užimamų pozicijų ir EP rinkimų metu atstovaujамų partijų.

Autoriai apibendrina, kad ES atotrūkis nuo rinkėjų dažnai nurodomas kaip institucinio ir psichologinio pobūdžio. Žvelgiant iš institucinės perspektyvos, Europos Komisija ir ES Tarybos nariai yra rinkėjų nerenkami, taigi – ir nekontroliuojami. Psichologiškai, ES labai skiriasi nuo valstybių vidaus demokratinių institucijų, prie kurių žmonės yra pripratę. Dėl šios priežasties piliečiai nesupranta Europos Sąjungos veikimo, negali jos įvertinti kaip demokratinės sistemos ir su ja identifikuotis²⁶. Politiniam ryšiui tarp piliečio ir Sąjungos formuotis nėra praktinių prielaidų.

Galiausiai, iš dalies kaip keturių minėtų procesų rezultatas įvyksta politikos atotrūkis nuo rinkėjų preferencijų: Sąjunga dažnai vykdo politiką, kuriai nepritaria daugelio valstybių narių piliečių daugumos²⁷. Tai esminė problema, nes atstovaujamoji demokratija turėtų remtis būtent piliečių daugumos valios atstovavimu. Konstatavus šį faktą neįmanoma nuosekliai neigti ir demokratijos deficito problemas.

Patys autoriai skeptiškai vertina daugumą šių argumentų, tačiau pritaria, kad ES galėtų veikti kur kas efektyviau, legitimiau ir demokratiškiau. Tam siūloma į Europos politinį procesą pridėti daugiau politinių varžybų, ir taip palaipsniui plėtoti ribotą demokratiją (*limited democracy*)²⁸. Ši turėtų paskatinti ES veikti atviriau ir demokratiškiau, ir galbūt ilgainiui skatinti europiečius reikalauti labiau tiesioginių demokratinių varžybų europiniu lygmeniu. Pats europinių rinkimų nebuvimas laikomas rimta problema. Ambicingai konstatuojama, kad be atkaklių ir tikrų varžybų dėl politinės galios Europos Sąjunga yra panašesnė ne į demokratiją, bet Apšvietos despotizmą, kai XVIII a. Europos monarchai sutiko tartis su atstovaujamaisiais organais ir buvo ribojami konstitucinių taisyklių bei teisinių institucijų²⁹. Todėl kuriant ribotą demokratiją siūlomi

²⁵ Follesdal, 536.

²⁶ Ten pat, 536.

²⁷ Ten pat, 537.

²⁸ Autoriaus teigimu, „ribota“ reiškia, kad (1) tai yra alternatyva visiškai europinei tiesioginei demokratijai, kuriai visuomenė nėra pasirengusi, bei (2) tai, kad ji būtų ribojama ES „stabdžių ir atsvaros“ sistemos. Apskritai tai yra tarpinis variantas tarp dabartinės Europos ir visiškos tiesioginės demokratijos Europoje.

²⁹ Simon Hix, *What's wrong with the European Union & How to Fix it*. Cambridge: Polity Press, 2008, 85.

tokie sprendimai kaip atviresni, galbūt net tiesioginiai, Europos Komisijos prezidento rinkimai³⁰, didesnių svertų suteikimas Europos Parlamento rinkimus laimėjusioms politinėms grupėms ir kita³¹.

Kitaip nei A. Follesdalas ir S. Hixas, ilgą laiką ES demokratiškumo klausimą nagrinėjantis Giandomenico Majone demokratijos deficitui spręsti siūlo kardinalesnius pokyčius. Pirmuosiuose savo darbuose, publikuotuose netrukus po Maastrichto sutarties, G. Majone laikėsi pozicijos, kad demokratijos deficito ES, bent kaip problemos, nėra. Jis teigė ES buvimą iš esmės reguliacine struktūra (*regulatory state*), kurioje reguliavimas taikomas rinkai, o pasiektas rezultatas – Pareto efektyvus, kas reiškia, kad iš jo kai kurie gali laimėti, tačiau niekas nepralaimi. Valstybių narių vyriausybės delegavo reguliavimo politikos kompetencijas, pavyzdžiui, vieningos rinkos sukūrimą, produktų standartų harmonizavimą ir netgi pinigų politiką, į europinį lygį būtent todėl, kad izoliuotą jas nuo vidaus mažoritarinių vyriausybių³². G. Majone teigė, tik persiskirsymo politika turi būti legitimuojama daugumos sprendimu, todėl negali būti deleguota nuo politinio proceso nepriklausomoms institucijoms. Tuo tarpu į efektyvumą orientuotą politiką legitimuoja pasiekti rezultatai, todėl ji gali būti deleguojama tokioms institucijoms, jeigu užtikrinamas atskaitomybės mechanizmas³³. Autorius apibendrina, kad ES kenčia ne nuo demokratijos deficito, bet patikimumo krizės (*credibility crisis*), kuriai išspręsti pakaktų procedūrinių, o ne fundamentalių permainų: skaidresnio sprendimų priėmimo, teismų ir ombudsmeno vykdomos *ex post* kontrolės, mažumų teises užtikrinančių taisyklių, privačių veikėjų, žiniasklaidos ir nacionalinių bei Europos parlamento narių kruopštumo. Išvardintų priemonių užtektų tam, kad ES legitimumas padidėtų, o demokratijos deficito problema netektų savo aktualumo³⁴.

Vis dėlto pagrindinė G. Majone prielaida, kad Europos Sąjungai dėl jai priklausančių kompetencijų pakanka būti efektyvia, tačiau nereikia būti įprasta prasme demokratiška tam, kad būtų legitimia, yra kritikuotina. Idėja, kad į efektyvumą orientuotas politikos formas iš esmės legitimuoja rezultatai, neišvengiamai grindžia bet kurios efektyvios santvarkos, įskaitant ir autoritarines ar totalitarines, legitimumą. J. Weileris dar 1995 metais priminė, kad anksčiau jau egzistavo abejotino demokratiškumo struktūromis ir procesais pasižymėjusios politinės santvarkos, kurioms pakako netvirto politinio legitimumo ir kurios buvo pakeistos diktatūromis. Tiek anksčiau, tiek dabar egzistuoja itin nedemokratiškos valdymo santvarkos ir procesai, kurie laikomi teisėtais³⁵.

³⁰ Follesdal, 557.

³¹ Hix, 2008, 186.

³² Giandomenico Majone, „The Rise of the Regulatory State in Europe.“ *West European Politics*, 17 (3), 1994, 78-102, cituota iš Andreas Follesdal, Simon Hix, „Why There Is a Democratic Deficit in the EU: a Response to Majone and Moravcsik.“ *JCMS*, Vol. 44 No. 3, 2006, 537.

³³ Giandomenico Majone, „Europe's 'Democratic Deficit': The Question of Standards.“ *European Law Journal*, Vol. 4 No. 1, 1998, 28.

³⁴ Follesdal, 538.

³⁵ Weiler, „European Democracy and Its Critics“, 7.

Jeigu efektyvumas yra pakankamas legitimacijai, legitimi gali būti bet kuri politikos forma. Tačiau teigti tai jokia prasme nereiškia teigti, kad efektyvi santvarka yra demokratiška.

Vėlesnėse publikacijose G. Majone atsižvelgia į ES plėtrą ir keičia pirminę poziciją. Jis aiškina, kad argumentai dėl demokratijos deficito turi būti apie numanomą integracijos rezultatą, bet ne tebevykstantį procesą. Dar vieno iš Europos Sąjungos tėvų kūrėjų Jeano Monneto planuota, kad ateityje ES turi tapti federacija. Į ją atvesti turėjo sėlinanti integracija (*integration by stealth*) – palaipsnis ekonominės integracijos persilieėjimas į politinę integraciją. G. Majone teigia, kad sėlinanti integracija veikė tol, kol ES kompetencijos buvo ribotos ir akcentuota negatyvi integracija šalinant kliūtis. Šiandien idėja, kad sėlinanti integracija turėtų atvesti prie federacijos atrodo sunkiai įmanoma³⁶. Niekada nebuvo itin populiaru, federacijos idėja praranda elitų paramą tiek senose, tiek naujose valstybėse narėse³⁷. Kita vertus, iš smarkiai įvairiais aspektais pasidalinusių visuomenių sudaryta federacija turėtų didelių sunkumų vykdyti persikirstymo ir kitą politiką, dėl kurios vienos socioekonominės grupės įgautų pranašumą prieš kitas. Tai didžia dalimi apribotų federacijos darbotvarkę ir ji negalėtų vykdyti būtent tų politikos sričių, kurios apibūdina ir legitimuoja modernią valstybę. Iškilusią dilemą, kai, viena vertus, Europos integracija yra pažengusi taip toli, kad atrodo nesustabdoma, kita vertus, ES federacija dėl eilės priežasčių stokotų legitimumo, G. Majone siūlo spręsti kuriant suverenių valstybių konfederaciją³⁸.

Toks siūlymas rodo, kad akademinėje literatūroje po truputį randasi kritiškesnis ir realistiškesnis požiūris į ligšiolinį integracijos būdą bei kryptį. Vis dėlto vertinti šį pasiūlymą reikia atsargiai, kadangi nėra aiškiai išskleistas politinis galimos konfederacijos turinys. Pavyzdžiui, nėra aišku, ar jis numato sugrąžinti valstybėms šiuo metu smarkiai susiaurintas jų suverenias galias, o jeigu taip, tai kaip tai įgyvendinti praktiškai, turint omenyje toli pažengusį ES centralizacijos ir biurokratizacijos procesą.

Galiausiai vienoje paskutinių publikacijų demokratijos deficito tema G. Majone svarsto, ar ES demokratijos deficitas nevirsta demokratijos bankrotu (*default*). Analizuojant finansų krizės sprendimui pasitelktus mechanizmus, į dėl kurių vykusius debatus ne tik netraukti piliečiai, bet daugelis nacionalinių lyderių ir parlamentų įpareigoti vykdyti „iš viršaus“ nuleistus sprendimus, konstatuojama, kad pasiryžta demokratinį teisėtumą paaukoti dėl piniginės sąjungos išgelbėjimo. Galutinė to pasekmė gali būti Europos Komisijos ir Ekonomikos ir finansų reikalų tarybos (ECOFIN) dominuojamos įtakos zonos sukūrimas, kuris nacionalinę politiką paliktų be jokio turinio, vos daugiau nei administracinių sprendimų vieta. Tuo momentu ES demokratijos deficitas pavirs demokratijos bankrotu, o ES – klubų (tokių kaip euro zona) klubu (*club of clubs*)³⁹.

³⁶ Giandomenico Majone, *Dilemmas of European Integration*. New York: Oxford University Press, 2005, 144.

³⁷ Ten pat, 206.

³⁸ Ten pat, 207-209.

³⁹ Majone, 2014, 1221-1222.

Šiuo atveju susiduriama su problema, jog interesais grįstos bendruomenės iš esmės negali būti politinės. Politinė bendrija yra tokia, kuri suinteresuota visapusišku savo kaip visumos valdymu ir išlikimu, tuo tarpu interesais grįstas grupes domina tik sprendimai konkrečiose srityse, t.y. vienais klausimais jos yra bendruomenės, o kitais klausimais jų niekas nesieja ir savo politiškumą jos praranda. Jokia interesų grupė ar kita dalinė, viso suverenumo neturinti europinės visuomenės dalis negali pretenduoti į politinės valdžios legitimaciją, o kartu ir iš jos kylančius demokratiškus sprendimus.

1.3. Europinis demosas kaip būtina demokratijos Europoje sąlyga

Kaip minėta anksčiau, ES demokratijos deficito vertinimuose galima skirti tas nuomones, kurios pripažįsta europinio demoso būtinybę demokratijai ES mastu užtikrinti, ir kitas, kurios mėgina pagrįsti demokratijos be politinio subjekto galimybę. Apžvelgus pastarojo požiūrio atstovus, būtina įvertinti ir demoso klausimą keliančių autorių stovyklą.

Akivaizdi skirtis joje gali būti brėžiama tarp mažiausiai trijų vidinių stovyklų. Pirmoje telpa tikintieji, kad europinį demosą galima sukurti „iš viršaus“ per reprezentatyvią ir politinį dalyvavimą skatinančią institucinę sąrangą bei politinio tapatumo konstravimo priemonėmis, ypač stiprinant Europos Parlamento galias. Antroje, siūlantieji kalbėti apie ES kaip daugelio demosų atstovavimo bendriją – demoikratiją, taip savotiškai „apeinant“ demoso nebuvimo problemą. Trečioje, teigiantys, jog jokia institucinė sąranga negali paskatinti europinės politikos reprezentatyvumo ir demosui nėra pakaitalo, nes a) siekiant demokratiškos politinės reprezentacijos, pirma būtinas bendras politinis subjektas, kuris būtų reprezentuojamas, o tik tada galima svarstyti institucijų poveikį tokio subjekto politiniam dalyvavimui; b) dėl istoriškai susiklosčiusios kultūrinės ir politinės tautinių tapatybių įvairovės, Europoje tiesiog neįmanoma JAV pavyzdžiu sukurti paneuropinio tapatumo, peržengiančio ar pakeičiančio lojalumą tautinėms valstybėms.

Jau minėta Europos Komisijos ir Europos Teisingumo Teismo nedemokratiška prigimtis ir atskaitingumo problemos nėra vien institucinio pobūdžio. Viena vertus, pastarosios institucijos kritikuojamos už tai, kad yra nerinktos, taigi nieko neatstovauja ir priima su ES šalių piliečių valia visiškai nederinamus bei nacionaliniams parlamentams ir galimai vyriausybėms primetamus sprendimus. Kita vertus, būtent tokia jų veikimo logika buvo neišvengiama, nes ES tiesiog nebuvo ir nėra ką demokratiškai atstovauti. Tai ypač akivaizdu toliau darbe aptariamose diskusijose dėl Europos Parlamento kaip potencialaus europinės politikos demokratizacijos šaltinio. Nors tiesiogiai renkamas, EP neatstovauja egzistuojančių Europos politinių tautų, priešingai, teoriškai turėtų tarnauti kaip priemonė atstovauti visų europiečių bendruosius ideologinius interesus, kuriuos dar reikia sukurti. Europai demosas reikalingas kaip bet kokio demokratinio atstovavimo (nesvarbu, ar grįsto politinių sprendimų ar jų priėmėjų atitikimu piliečių valiai) pagrindas.

Demoso būtinumo tezė dažnai ginčijama, siūlant alternatyvius demokratiją legitimuojančius principus kaip efektyvumas, racionalumas, piliečių pasitenkinimas sprendimais, dėl kurių nebuvo klausiama ar kitaip žinoma jų nuomonė. Demoso kaip būtinos demokratijos sąlygos atmetimas dažnai remiasi prielaida, kad tokia sąlyga reikalinga tik nacionalinėje valstybėje, tačiau yra nebūtina kitokio pobūdžio politijų demokratiškam sprendimų priėmimui. Greičiau yra priešingai – tik nacionalinė valstybė sugebėjo rasti būdą patenkinti šį iš pačios demokratijos logikos kylantį reikalavimą.

Kaip nurodo Chantal Mouffe, demokratinė yra ta santvarka, kurioje visuomenė sugeba taikiai spręsti agonizmą tarp nesuderinamų interesų, o sprendimas randamas daugumos balsais. Daugumos sprendimas netampa teisingas ir dažniausiai nėra tokiu laikomas, tačiau net jam nepritarusi visuomenės dalis pripažįsta įstatymo formą įgijusių daugumos valią galiojančia ir jai paklūsta⁴⁰.

Pati tokiu principu veikianti ir taikų sprendimų priėmimą laiduojanti demokratija yra galima tik objektyvios tiesos perspektyvos atsisakiusioje moderno visuomenėje, kur politinių sprendimų priėmimas nebeieško tiesos ir tiesiog priima daugumos valią kaip viešųjų normų pagrindą, užpildantį tuščia ir procedūrine liekančią politinės valdžios vietą. Žano Žako Ruso pasiūlyta nuostata, kad moderne racionalu ir teisinga yra tai, kas atitinka bendrąją valią, tapo demokratijos pagrindu ir būtina sąlyga. Tačiau kartu būtent šis tiesos perspektyvos atsisakymas leidžia ne tik visuomenės mažumai paklusti daugumos valia priimtiems įstatymams, tačiau ir įgalina kompromisus pliuralistinėje visuomenėje. Kai kiekvienas individas savo nuostatas laiko subjektyviomis, tampa įmanomos ir konsensusų paieškos, faktiškai reiškiančios, kad visi atsisako savo pradinės pozicijos, kurią subjektyviai laiko geriausia, kad surastų išeitį, kurios maksimizuotų jomis patenkintųjų skaičių.

Politinė bendrija, kurioje kiekvieno piliečio valia lygiai legitimuoja valstybės valdžią ir yra reprezentuojama priimant politinius sprendimus, negali būti visiškai kultūriškai heterogeniška. Kuo didesnė kalbinė, kultūrinė ir religinė įvairovė, tuo sunkesnis sutarimas dėl pamatinių politinių klausimų, pačios politinės santvarkos, vertybinių „raudonųjų linijų“⁴¹. Priešingai, demokratija reikalauja tam tikro kultūrinio homogeniškumo laipsnio, kuris leistų piliečiams suvokti savo bendrumą ir kartu nusibrėžti ribas tarp priklausančiųjų demokratiškai save valdančiam politiniam kūnui (demosui) ir esančiųjų už jo ribų. Tik tokių ribų egzistavimas leidžia politiniam režimui išlikti stabiliam, kai nuolatos keičiasi ir politinė valdžia, ir daugumos bei mažumos skirtingais politinės darbotvarkės klausimais⁴². Toks demokratinis sprendimų priėmimas ir susitaikymas su jais įmanomas tik esant bendram politiniam tapatumui ir kultūriniam bendrumui, kuris leidžia pakęsti

⁴⁰ Chantal Mouffe, *On The Political*. Abington: Routledge, 2005, 22-23.

⁴¹ Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996, 29.

⁴² Dankwart Rustow, „Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model.“ *Comparative Politics*, 2(3), 1970, 351.

asmeniškai nepriimtinius sprendimus ir gerbti daugumos valią, nes pati dauguma tam tikru laipsniu yra suvokiama kaip sava.

Demoso būtinumas naujomis spalvomis iškyla gilėjant ES funkcinės integracijos lygiui ir aktualizuojantis svarstymams apie persikirstomojo pobūdžio ES politinius sprendimus. Nors nėra bendros ES mokestinės politikos, daugelis sprendimų apie bendrą lėšų panaudojimą neišvengiamai apima ir solidarumo klausimą: kiek ir kodėl galima aukotis dėl kitų ES valstybių narių problemų sprendimo. Tai buvo itin akivaizdu svarstant finansinės pagalbos Graikijai programas, o dar labiau išryškėjo sprendžiant dėl kvotų sistemos migrantų paskirstymui tarp ES šalių. Nuskambėjo analitikų ir ES vadovų apmaudas dėl europinio solidarumo trūkumo⁴³. Šaltojo karo metais kelis kartus išaugo nacionalinių valstybių bendrojo vidaus produkto persikirstymas. XXI a. pradžioje mokslininkai netruko pastebėti, kad persikirstymo politika yra aktyviausia ir sulaukia didžiausio visuomenės palaikymo tautiškai homogeniškiausiose visuomenėse⁴⁴. Dar aiškesnė buvo išvada, jog socialinės gerovės politiką ir paramą jai silpnina naujų etniškai svetimų imigrantų bangos, o autochtotų tautinės bendrijos tokio poveikio neturi⁴⁵. Pastarasis dėsningumas atkreipia dėmesį, kad svarbus ne etnis, o politinis tautinis tapatumas – būtent bendro istorinio likimo ir atsakomybės už bendrą valstybę pojūtis, o ne kalbos ar papročių vienodumas. Europos Sąjunga akivaizdžiai išgyvena šio politinio bendrumo jausmo, būdingo tik tam, ką įprasta vadinti demosu, trūkumo pasekmes.

Demoso poreikį aiškiai paliudijo pastarojo meto požiūrio į ES pokyčiai. Jei anksčiau tikėtasi, kad didesnę tapatinimą su ES gali paskatinti didesnis domėjimasis ES sprendimais ir jų viešumas, realybė pasirodė priešinga. Euro ir migrantų krizės pritraukė beprecedentį ES šalių piliečių susidomėjimą viršnacionalinio lygmens sprendimais, tačiau šį pokytį sekė tik mažėjantis tapatinimasis su ES ir pritarimas jos tolesnei integracijai. „Tapatybė neatsekė paskui funkcijas – ES gavo vis daugiau kompetencijų, tačiau piliečiai liko kultūriškai ir politiškai prisirišę prie savo nacionalinių valstybių“⁴⁶. Susidomėjimui ES politika pasiekus zenitą, Martinus Schulzas pareiškė, kad „europinis solidarumas nyksta, o tautinių valstybių uždaramas stiprėja“⁴⁷.

Akademinės diskusijos apie europinio demoso nebuvimą ir galimus jo sprendimo būdus neišvengiamai susiduria su šiomis problemomis ir prieštaravimais. Savotišku tokių diskusijų apie europinio demoso nebuvimą pradžios tašku galima laikyti vokiečių teisės profesoriaus J. Weilerio

⁴³ Horand Knaup, „EU Parliament President Schulz: The Situation in Europe is Extremely Concerning.“ *Spiegel Online International*, 2015-12-01. < <http://www.worldaffairsjournal.org/content/eu-parliament-president-situation-europe-lacks-solidarity-extremely-concerning> > [Žiūrėta 2016-04-28]

⁴⁴ Alberto Alesina, Edward Glasier, *Fighting Poverty in the US and Europe: A World of Difference*. Oxford: Oxford University Press, 2004, 17, 19, 41, 146-166.

⁴⁵ Keith Banting, Will Kymlicka (ed.), *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*. Oxford: Oxford University Press, 2006, 83.

⁴⁶ Sandra Kröger, Richard Bellamy, „Beyond a Constraining Dissensus: The Role of National Parliaments in Domesticating and Normalising the Politicization of European Integration.“ *Comparative European Politics*, 14(1), 2016 forthcoming.

⁴⁷ Knaup.

tekstą „Does Europe Need a Constitution? Demos, Thelos and German Maastricht Decision“ (1995). Jame kritikuojama Vokietijos Aukščiausiojo teismo tezė, kad Europos Sąjunga neturi demoso ir todėl negali būti demokratinė. Išdėstytos pamatinės kritikuojamo sprendimo apie demokratijos veikimą prielaidos: „Demokratija neegzistuoja vakuume. Jai būtina politinė bendrija ir jos nariai – demosas –, kurie ir kuria demokratinį diskursą visomis jo formomis. Daugumos galia primesti savo valią mažumai ir tokių sprendimų legitimacija galima tik tarp demoso apibrėžtų politinės bendrijos sienų“⁴⁸. J. Weileris atmeta šį požiūrį, kaip „nesuvokiantį Europos Sąjungos prigimties ir apsiribojantį Carlo Schmitto suformuluota vokiečių konstitucionalizmo teorijos kryptimi“⁴⁹. Straipsnyje skiriami minkštasis ir kietasis J. Weilerio kritikuojamos *no demos* tezės variantai – atitinkamai požiūriai, jog neegzistuojantį europinį demosą sukurti įmanoma arba ne.

Idėja kurti europinį demosą „iš viršaus“ yra, galima sakyti, dabartinis ES viršnacionalinių institucijų konsensusas. Didesniu ar mažesniu mastu toks tikslas yra iškeltas ir vykdomos įvairios priemonės europinei tapatybei formuoti. Tai bendros Europos istorijos rašymas⁵⁰, „Europos namų“ steigimo iniciatyva, europinės žiniasklaidos priemonės, studentų mainų programos, savo pobūdžiu valstybinių ES simbolių (himnas, vėliava) kūrimas, tiesmukos ES reklamos programos ir su nuolatiniais šalių narių pasipriešinimu susiduriančios pastangos į valstybinio švietimo sistemas įvesti europiečių tapatumą stiprinančius elementus ir daug kitų priemonių yra pavyzdžiai tokios europinio demoso kūrimo politikos.

Instituciniu lygmeniu europinio demoso kūrimo viltys dažniausiai siejamos su tiesiogiai renkamo Europos Parlamento galių didinimu. Tai sena, mažiausiai 1983-uosius metus siekianti idėja. Beveik 40 metų vykstantis EP galių didinimas iki šiol nedavė apčiuopiamų trokštamų rezultatų – jo rinkimai taip ir liko antraeilės svarbos, ką aiškiai liudija mažiausiais aktyvumas renkant atstovus EP, o galios taip ir neįtikino Europos tautų, kad jos ten atstovaujamos. Politinė EP „spalva“ praktiškai nedaro įtakos tam, kokie legislatyviniai ir administraciniai sprendimai priimami⁵¹. (Tokia sumaištis užprogramuota dėl daugelio priežasčių, visų pirma dėl to, kad EP renkamas nacionaliniuose rinkimuose pagal nacionalines partijas ir jų darbotvarkes, o susirinkęs dirba pagal kitokią struktūrą ir kitais pagrindais.) Skolų ir migrantų krizės sprendimų pobūdis parodė, kad svarbiausiais klausimais ES gali visiškai ignoruoti EP valią. Bandymų stiprinti EP ir per jį formuoti europinį politinį tapatumą pasekmės atrodo logiškos. Nors tai stipresnės integracijos kelias, juo siūlomas tik fasadinis sprendimas. Europarlamentarai oficialiai atstovauja ne šalis,

⁴⁸ Joseph H.H. Weiler, „Does Europe Need a Constitution: Demos, Thelos and the German Maastricht Decision.“ *European Law Journal*, 1(3), 1995, 219-258.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ Liutauras Gudžinskas, „Europos Sąjungos kultūros politika: integracija, dėl kurios nesiderama.“ Kn. Autorių kolektyvas, *Istorijos politikos modeliai ir kryptys: Europos Sąjungos, Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos istorijos politika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014, 56-57.

⁵¹ Joseph H.H. Weiler, „60 Years since the First European Community – Reflections on Political Messianism.“ *The European Journal of International Law*, Vol. 22, no. 2, 2011, 304.

kuriose yra išrenkami, o paneuropines idėjas. Europos šalių rinkėjai toliau balsuoja nacionaliniais principais, tai yra tikėdamiesi, jog balsais lemia savo šalies interesų atstovus. Šią kol kas fiktyvią nuostatą buvęs EK vadovas J.M. Barroso prieš kelis metus pasiūlė realizuoti kuriant Europarlamento rinkimų slenkstį, skaičiuojamą nuo visos ES rinkėjų skaičiaus. Toks sprendimas priverstų nacionalines partijas jungtis į paneuropines, o rinkėjams perimti europinio atstovavimo idėją. Būtent šis principas, nors taip aktyviai ginamas, neleidžia Parlamento galių didinimui tapti raktu į ES demokratizaciją. Kad ir koks galingas būtų Europarlamentas ir jo tiesiogiai renkami atstovai, šis organas iš tiesų neatstovauja jokios realiai egzistuojančios politinės bendruomenės. Tokiam Parlamentui įprasminti būtinas europinio demoso sukūrimas. Tą konstatavus užsidaro aklinas ratas, nesiūlantis išeities, nuo ko pradėti sprendimo paieškas.

Pastaruoju metu populiarėja daugelio demosų atstovavimo idėja (demoikratija), aktyviausiai plėtojama ilgamečio ES demokratijos deficito kritiko Richardo Bellamy, taip pat Sandros Kröger, Francio Chenevalio ir kitų autorių. Ši idėja, nors daug jaunesnė už EP stiprinimo strategiją, siekia XXI a. pradžią, kai Kalypso Nicolaidis iškėlė tezę, jog ES apskritai neturi būti mąstoma kaip federacinė ar kitos formos valstybė, o jos politiniu subjektu reikia laikyti ne kokį vieną demosą, kurio nėra, negali būti ir apskritai nereikia, o ES valstybių narių demosų visumą⁵². Siūlymas remiasi idėja, kad Europoje egzistuoja vis labiau susijusių tautų (*peoples*) bendrija ir visos tos tautos siekia jų bendrų ir persidengiančių interesų atstovavimo. Šalių narių piliečiams turi būti sudarytos sąlygos susitarti dėl abipusiai naudingų sprendimų, kurių gausa ir poreikis neišvengiami augant tarpusavio priklausomybei. ES tokioje perspektyvoje egzistuoja kaip priemonė įgalinti ją sudarančių politinių bendrijų savarankiškumą ir demokratinę savivaldą, reguliuodama jų bendradarbiavimą ir neleidama susiformuoti kurios narės dominavimui⁵³. Toks modelis pretenduoja išvis apeiti vieningo Europos demoso kūrimo klausimą.

Vis dėlto reikalinga atkreipti, kad demoikratija nesukuria kolektyvinio tapatumo, kurio būtinybė reprezentatyviam politiniam atstovavimui išdėstyta anksčiau. Pagrindinis demokratijos principas yra kolektyvinės politinės valios generavimas, galimas esant kolektyvinei bendruomenei. Tuo tarpu demoikratija nesiūlo sprendimo tam pakankamam reikiamų socialinių ryšių sukūrimui, o be jų kolektyvinės politinės valios generavimas kol kas istoriškai nėra pasiteisinęs. Tačiau didžiausias demoikratijos idėjos teorinis ir praktinis trūkumas yra tas, kad ji ES politiniu subjektu laiko ne valstybes nares, o miglotai apibrėžiamą jų „demosų visumą“. Nekeliamas šios „demosų visumos“ sąveikos ir tarpusavio ryšius laiduojančių mechanizmų klausimas. Be to, pašalinus valstybę kaip politinio atstovavimo įrankį, apskritai lieka neaišku, kas galėtų būti konkrečius

⁵² Kalypso Nicolaidis, „Our European Demoi-cracy: Is this Constitution a Third Way for Europe?“ Kn. Nikolaides, Kalypso & Weatherill, Stephen, *Whose Europe? National Models and the Constitution of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2003, 137-152.

⁵³ Kröger, 4-5.

demosus reprezentuojantys politiniai subjektai, o galiausiai – ir kaip turėtų atrodyti „visumai“ atstovaujantis politinis subjektas.

Galiciausiai egzistuoja trečioji kritikų grupė, atstovaujama daugiausiai politikos teoretikų ir teigianti, kad europinis demosas būtinas, tačiau neįmanomas, todėl Europos Sąjunga turėtų apsiriboti tarpvyriausybinių sprendimų priėmimo teikiamomis galimybėmis, aukoti efektyvumą ir nesiekti gilesnės integracijos. P. Manent ir kiti autoriai atkreipia dėmesį, jog demosui susiformuoti nepakanka politinių elitų pastangų, tačiau reikalingos ir palankios istorinės aplinkybės, visų pirma senų politinių tautų naujai kuriamos politinės bendrijos vietoje nebuvimas. Nepaisant ES pasiūlytų simbolių, jie neturi poveikio, jei neatliepia anksčiau egzistuojančių sentimentų piliečių mąstyme. Tokių su ES susijusių sentimentų ES šalių piliečiai iš esmės neturi, priešingai, pasižymi stipria tautine tapatybe ir, nors ir skirtingo masto, pasiryžimu aukotis dėl savo nacionalinių valstybių⁵⁴. Europinio demoso kūrimas susiduria su daugybe problemų senų tautų suskaidytoje Europoje.

Dažnai apie Europos federaciją, susidedančią iš skirtingų žemyno valstybių, kalbama pasitelkiant Jungtinių Amerikos Valstijų federacijos pavyzdį. Vis dėlto JAV šablono taikymas Europai yra kritikuotinas. Pirmiausiai todėl, kad legitimumo požiūriu ES, priešingai nei JAV, yra įsteigta ir legitimuojama valstybių narių, o ne Europos piliečių. JAV Konstitucijos preambulė prasideda „Mes, Jungtinių Amerikos Valstijų žmonės, siekdami sukurti tobulesnę sąjungą...“⁵⁵. Tuo metu valstijų gyventojai identifikavosi ne su Amerika, o su savo valstija, tačiau Jamesas Madisonas išrado „Amerikos žmones“ kaip alternatyvą trylikos valstijų gyventojams. Tai buvo konceptualinė naujovė, leidusi sukurti stiprią federacinę konstituciją, nes tiesioginis kreipimasis į suverenių asmenis turėjo diskredituoti valstijų suverenumo pretenzijas. Kad būtų tikrai suvereni, JAV valdžia turėjo būti ratifikuota ne valstijų legislatyvinių organų, o pačių JAV žmonių, nes tada ir pati valdžia kyla iš ir yra legitimuojama žmonių, o ne tarpinės valdžios. Federacijos konstitucija padarė federacinės valdžios galias tiesiogiai taikomas piliečiams⁵⁶.

Tiesioginė legitimacija iš piliečių turėjo objektyvių pagrindų, kurių Europoje nėra: 1) bendrą kalbą; 2) teises sistemas, kylančias iš tos pačios Anglijos teisinės sistemos; 3) panašias politines ir administracines valstijų sistemas; 4) homogenišką, daugiausia anglų, škotų ir airių populiaciją; 5) neseniai kartu vietoje pusėje kovotą aštuonerių metų karą prieš kolonistą. Nieko iš šių dalykų negalima pasakyti apie Europą, o patys principai, kuriais iki šiol buvo kuriama ES, kildina jos valdžią ne iš žmonių, o iš valstybių apsisprendimo⁵⁷, taip iš principo užkirsdami kelią europinio demoso kūrimui. Dėl išvardintų priežasčių JAV buvo ir yra nacionalinė valstybė, kurios kultūrinio, religinio ir politinio tapatumo branduoliu tapo homogeniški britų kolonistai. Imigrantų integraciją į

⁵⁴ John Hutchinson, *Nations as Zones of Conflict*. London: Sage Publications, 2005, 178-179.

⁵⁵ United States Senate, „The Constitution.“ < http://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm > [Žiūrėta 2016-04-16]

⁵⁶ Majone, 2005, 25-27.

⁵⁷ Majone, 2005, 27.

politinę tautą užtikrino ne abstrakčios vertybės ir žmogaus teisės, o šis jau egzistuojantis tautinis tapatumas⁵⁸. Tuo tarpu europinio „demoso“ kūrimas remiasi visiškai priešinga, modernioje istorijoje nepritaikyta prielaida – išardyti esamų Europos tautų tapatumą, pakeičiant jį europinių vertybių rinkiniu.

Vieno demoso idėja Europai galimai nepriimtina ir ES steigimo („kilmės“) požiūriu. ES sprendimai privalo remtis valstybių narių piliečių pritarimu, nes ES yra įsteigta valstybių, o ne piliečių ir būtent valstybės, o ne patys Europos piliečiai deleguoja ES savo suverenumą ir gali kontroliuoti jo realizavimą. Šia prasme ES nesugebėjo, o ir negalėjo pasekti JAV pramintu keliu, kur pagal Konstituciją JAV federalinę valdžią steigė ir galias jai delegavo „Amerikos žmonės“ – tapatybinis išradimas, kuriam užteko prielaidų savarankiškų valstijų visuomenėse. Kiekvienai šaliai esant ES galios deleguotoja, kiekvienos šalies piliečiai turi pritarti jos sprendimams, kad šie liktų legitimūs ir kartu kiekvienos šalies, o ne pačios ES interesai turėtų būti atstovaujami ES institucijose, kurios tokiu atveju būtų ne viršnacionalinės, o tarpvyriausybines.

P. Manent demonstruoja skeptišką požiūrį į europinio demoso kūrimo galimybes. Jis konstatuoja, kad Europos gyventojams nuo XIX a. pradžios būdingas siekis valdyti save, taigi suverenumo ir autonomijos siekis. Norint save valdyti, reikia egzistuoti kaip apibrėžtam vienetui, kuris kelia sau tokį tikslą. Politinės formos apibrėžtumas būtinas, nes tik apsibrėžus tampa aišku, kas ir ką valdo. Tai politinio subjekto problema. Tik subjektas gali valdyti save, o tauta istoriškai tapo vieninteliu tam tinkamu kolektyviniu individu⁵⁹ ir vienintele modernios demokratijos išraiška. Demokratija garantuoja individo teises ir piliečio galias, o ES kūrimas sustiprina pirmąją garantiją, bet neišvengiamai silpnina antrąją. Manent aiškina, kad Europoje egzistuojanti parama šiam procesui remiasi nuostata, kad visi europiečiai neišvengiamai yra individai, bet nebūtinai yra piliečiai. Taip mąstant, aiški būtinybė plėsti individų laisves, bet abejotina, ar individams reikia būti ir kolektyvinės valios dalimi, taigi egzistuoti politiškai.⁶⁰

Tai verčia autorių klausti, ar ES nėra projektas, bandantis politinę tapatybę paversti tik viena iš daugelio, taip aukščiau visko kito iškeliant nepolitiškai egzistuojančio individo teises. Tokia individų, o nebe piliečių „demokratija“ nebėra demokratija, nes tokiu principu paremta Europa būtų ne politinė forma (*body politic*), o civilizacija. Manent teigimu, toks ES projektas depolitizuoja europiečių gyvenimus, juos ištautindamas⁶¹. Neaiškumas, ar Europos projektas kuria *super* valstybę, ar išpolitintą civilizaciją, buvo patogus šio projekto kūrėjams, tačiau tampa pavojingas svarstant Europos likimą. Europos politinė forma negali būti apibrėžta nei kultūriškai, nei geografiškai, nei ekonomiškai. Ji konstatuojama apibrėžus, kas bus svarstoma ir daroma kartu ir kas

⁵⁸ Azar Gat, Alexander Yakobson, *Nations: the Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. New York: Cambridge University Press, 2013, 271-273.

⁵⁹ Manent, 2013, 57.

⁶⁰ Ten pat, 61-62.

⁶¹ Ten pat, 63.

bus tai darantieji kaip kolektyvinis subjektas. Tačiau ES kaip politinis kūnas savęs neapibrėžia, nes remiasi begalinės plėtros logika. Tai leidžia Manent teigti, kad Europa yra kuriama ne kaip politinis kūnas, o kaip politikos atsisakanti civilizacija, kurioje bendras gyvenimas redukuojamas iki individo teisių apsaugos ir pasaulinės pilietinės visuomenės taisyklių, o šį pokytį iš politinės organizacijos į civilizacinį modelį aiškiausiai atspindi jį palaikančioje visuomenėje vyraujantis požiūris, kad politikas visų pirma turi pasižymėti ne nacionalinių interesų išmanymu, o bendražmogišku jautrumu, taigi būti žmogus, o ne politikas⁶².

Apibendrinant apžvelgtus tyrimus, demokratijos deficito klausimu formuluojamas pozicijas galima sąlyginai suskirstyti į keturias kategorijas – nuo problemos neigimo iki nuostatos, jog ji neišsprendžiama. Tokiame spektre savotiškais „demokratijos optimistais“ tampa institucinio požiūrio atstovai, vertinantys ES demokratiškumo trūkumą kaip institucinės inžinerijos ir efektyvumo klausimą. Vieni jų įsitikinę, kad ES jau dabar yra demokratinė politinė organizacija, o aptariamose diskusijose kyla iš klaidingai keliamų reikalavimų (A. Moravcsik). Kiti teigia, kad ES demokratijos trūkumai egzistuoja, bet gali būti pašalinami institucinėmis priemonėmis (S. Hix, G. Majone). Kitoje hipotetinio spektro pusėje rikiuojasi autoriai, ES demokratiškumo problemą suvokiantys kaip politinio subjekto nebuvimo problemą. Šią prieigą galima sąlyginai vadinti kultūrine, nes jos atstovai pripažįsta, kad demokratijai Europoje būtina sąlyga yra europinio demoso egzistavimas, o jo kaip bendrą tapatumą ir objektyvius bruožus turinčios politinės bendrijos atsiradimas reikalauja peržengti esamus kultūrinius Europos tautų skirtumus. Šioje stovykloje taip pat aiškiai atsiskiria požiūriai į demoso kūrimą – vieni autoriai tiki, kad demokratijai būtina demosa galima sukurti arba atrasti jo pakaitalą (pavyzdžiui, J. Habermas), kiti svarsto, kad tokia pastanga yra neįmanoma, o ES apskritai yra potencialiai totalitarinis darinys (P. Manent). Kartu su empirinių nedemokratinio ES veikimo pavyzdžių gausa besitęsiantys debatai apie demokratijos deficito problemą liudija, kad nei viena stovykla iki šiol nepasiūlė įtikinamo atsakymo.

Nuo debatų apie demokratijos deficitą ES projekto šalininkus galėtų „išgelbėti“ elementarus konstatavimas, kad kuriama sąjunga nėra politinis darinys. Tačiau tokio teiginio visi demokratiškumo problemą neigiantys autoriai vengia. Jie, kaip A. Moravcsikas ar G. Majone savo ankstyvuosiuose darbuose, verčiau linkę apeliuoti į kitokius politinės valdžios legitimacijos kriterijus arba teigti ES nesant valstybe, tačiau ne pripažinti, kad ji apskritai nėra politinė kategorija. Beveik visos diskusijos (išskyrus nebent paskutinį aptartą požiūrį) apie ES demokratijos deficito problemą remiasi prielaida, kad ES yra vienokios ar kitokios formos valstybė, taigi politinė organizacija. Ši prielaida nubrėžia ir dabar vykstančių diskusijų horizontą. Tuo tarpu abejonė ES valstybingumu leistų iš esmės naujai pažvelgti į demokratijos deficito problemą, keliant klausimą,

⁶² Manent, 2013, 199-200.

ar ES apskritai gali turėti ją įsteigusį ir atskaitomybės reikalaujantį demokratijos subjektą, ir ar demokratiškumas yra realus ES siekis bei šiai sąjungai taikytina vertinimo kategorija.

2. Pagrindiniai Europos demokratijos subjekto sampratų modeliai

Išskyrus keturias nesutaikomas pozicijas ES demokratiškumo perspektyvos klausimu, joms analizuoti reikalingas teorinis atramos taškas. Juo tarnauja komunitarizmo-liberalizmo ginčo perspektyva, kurios reprezentatyviais pavyzdžiais laikytini Charleso Tayloro ir Albrecht Wellmerio darbai.

Autoriai akcentuoja egzistuojantį grįžtamąjį ryšį tarp demokratijos subjektą steigiančių institucijų ir jį sudarančių politinių agentų. Ši problema buvo išspręsta modernio laikais, kai subjektą steigiančia institucija tapo nauja valdymo forma – moderni valstybė. Ji, tarpininkaujant tautai, iš tikrųjų sprendė individo pavaldumo klausimą. Kitaip tariant, tauta buvo tarpinis agentas, kuris leido valstybei, nors ir taikant prievartą, natūraliai įtvirtinti stiprų piliečių socialinį ryšį.

A. Wellmeris konstatuoja, kad moderni politinė teorija remiasi metodologiniu individualizmu ir žmogaus teisių doktrina. Tai užprogramuoja problemą, nes toks atskaitos taškas visiškai neleidžia laiduoti tvarių socialinių ryšių. Taip yra, nes kiekvienas individas turi savo individualius troškimus ir siekius, kurie konfliktuoja su kitų individų troškimais. Remiantis vien žmogaus teisių doktrina, kiekvienas gali pretenduoti į viską, ko geidžia⁶³. Kyla pagrįstas klausimas, kokia instancija gali atrinkti tinkamus ir netinkamus patenkinti troškimus.

Dar Hobsas šią funkciją priskyrė valstybei. Modernio politinė mintis neatsisakė šios nuostatos, tačiau demokratinėje santvarkoje už valstybę sprendimus priima piliečiai, sprenddami demokratinę procedūrą keliu. Čia pakartotinai iškyla problema, kuo remiasi demokratinis sprendimas, jei piliečiai jį priima vadovaudamiesi savo interesais ir troškimais. Vien mechaninio daugumos skaičiavimo procedūros nepajėgia sutaikinti susikertančių piliečių troškimų ir užtikrinti piliečių nuolankumo daugumos priimtiems sprendimams, taigi ir socialinio stabilumo⁶⁴. Tam būtinas visuomenės solidarumo jausmas, kurio negali laiduoti vien demokratinės procedūros.

Modernioji Europa šį klausimą istoriškai išsprendė pasirinkusi nacionalinės valstybės politinę formą ir tautą kaip valstybės ir individo tarpininką. Įvairiais atžvilgiais skirtingiems ir konkuruojantiems individams vadinamoji tautinė kultūra – bendra kalba, istorijos samprata, papročiai, elgesio normos, emocinis ryšys su vienijančiais simboliais – suteikia daugiau ar mažiau stabilų socialinio ryšio, bendrumo jausmo ir jų įgalinamo solidarumo pagrindą.

⁶³ Albrecht Wellmer, „Models of Freedom in the Modern World.“ *Philosophical Forum* 21 (1-2), 1989, 3.

⁶⁴ Charles Taylor, „Susipynę tikslai: liberalų-komunitarų ginčas.“, Kn. Janos Kis (sud.), *Šiuolaikinė politinė filosofija: antologija*. Vilnius: Pradai, 1998, 513-520.

Istorinės alternatyvos tautai modernybėje buvo klasė, tačiau ji neišvengiamai vedė į klasių kovą ir todėl negalėjo stabilizuoti socialinių ryšių, ir potencialiai pasaulinė pilietinė visuomenė, kantiškai suvokiama kaip laisvos individų konkurencijos arena su visiems vienodomis taisyklėmis⁶⁵. Tačiau ir tokia absoliučiai lygi konkurencija nekuria socialinių ryšių, o juos naikina.

Šioje perspektyvoje, politines tautas ir nacionalines valstybes tolesnės integracijos labai „peržengti“ ir išpolitinti siekianti Europos Sąjunga atsidūrė situacijoje, kur neturi jokio istoriškai pasitvirtinusio tautos pakaitalo socialiniam ryšiui, bendrumo jausmui ir vadinamajam europiniam solidarumui užtikrinti. Ji priversta ieškoti naujos rūšies politinio vieneto ir individo sugyvenimą užtikrinančio tarpininko ir tai daro neatsisakydama metodologinio individualizmo.

Problema, kaip remiantis individo teisėmis atrasti ir tarpininką, ir naują europinį demosa kuriančią politinę instituciją, iki šiol neišspręsta. Šioje darbo dalyje nagrinėjamos trys pagrindinės mokslinėje literatūroje išryškėjusios jos sprendimo perspektyvos, atstovaujamos atitinkamai Larry Siedentopo, Jurgeno Habermaso ir Pierre Manento darbuose. Visos aptariamose sprendimo vizijos vertinamos liberalų-komunitarų ginče išryškėjančios socialinio ryšio užtikrinimo problemos kontekste.

2.1. L. Siedentopo Viduramžių imperijos simuliakrinis modelis

Teoriškai apmąstydamas Europos Sąjungos sąrangos ir dabartinės ES vizijos rėmuose vykdomos tolesnės integracijos proceso įtaką pačiai Sąjungai ir paskiriems jos piliečiams Larry Siedentopas tiki, kad ES turėtų judėti dar pirmaisiais pokario metais pasigirdusių federacijos steigimo siūlymų linkme. Siūlydamas receptą Europai, jis orientuojasi į Alexio de Tocqueville'io įvardintas bent keturias sėkmingo JAV federalizmo prielaidas: vietinės savivaldos įprotį, bendrą kalbą, teisininkų dominuojamą atvirą politinę klasę ir bendrus moralinius įsitikinimus⁶⁶.

ES tikslas turi būti savivaldė Europa. Tokios sąlygos išpildymas neišvaiduojamas be aktyvaus piliečių dalyvavimo, kurio įgalinimui reikalinga federacinė ES struktūra ir institucinė reforma. Pastaruosius pokyčius autorius siūlo fiksuoti Europos Konstitucijoje, kadangi tik ji „gali iškelti į paviršių ir formalizuoti valstybės vaidmenį kuriant individų visuomenę, atkreipdama dėmesį į tai, koku būdu valstybė puoselėja ir gina vieną vertybę kiekviename, kuris turi būti pavaldus jai, – esminės, arba „moralinės“, lygybės vertybę“⁶⁷. Viliamasi, kad demokratiškesnis valdymas didins žmonių susidomėjimą ES ir skatins Sąjungoje sutarimo kultūrą – pasitikėjimą įstatymais, kylantį iš įsitikinimo, kad jie bus pakeisti, jei tik adekvačiai neišreikš piliečių valios⁶⁸.

⁶⁵ Imanuelis Kantas, *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996, 34-35.

⁶⁶ Larry Siedentop, *Europos demokratija*. Vilnius: Vaga, 2000, 13-17.

⁶⁷ Ten pat, 115.

⁶⁸ Ten pat, 19.

Dabartinė Europos Sąjungos institucinė sąranga sutarimo kultūros nepuoselėja, kadangi linksta į prancūziškąjį valdymo modelį, pasižymintį sprendimų priėmimu „iš viršaus“, didele biurokratija, izoliuotu *eurobiurokratų* elitu. Rinktos ir paskirtos valdžių disbalansą Europos Sąjungoje L. Siedentopas siūlo taisyti įsteigiant Europos Senatą – aukštesnius Europos Parlamento rūmus, – kuris sujungtų demokratiškai legitimuotas nacionalines politines klases su sprendimų priėmimo procesu Briuselyje. Senatas turėtų būti formuojamas iš narių, netiesiogiai renkamų nacionalinių parlamentų. Svarstoma, kad siekiant garantuoti regioninę autonomiją, pusė iš jų galėtų būti nacionalinių regionų atstovai. Tam, kad tai nebūtų tik simbolinis organas, senatorių prerogatyvos turėtų būti didelės ir tiksliai apibrėžtos: jie turėtų turėti iniciatyvos ir veto teisę kai kuriais įstatymų leidybos klausimais bei teisę patarti ir pritarti skiriant aukštuosius EK pareigūnus. Viliamasi, kad taip sudarytų ir veikiančių aukštesniųjų EP rūmų įsteigimas užtikrintų valstybėms narėms decentralizacijos garantijas, padėtų išvengti valdžios atskyrimui grėsmingo *eurobiurokratų* kišimosi ir prisidėtų prie jautrumo europiečių požiūrių ir įpročių įvairovės išsaugojimo⁶⁹.

Taip pat vis didesnę vaidmenį ES politinėje sistemoje turi gauti Europos teismas. Skirtingos federalizmo sukurtos jurisdikcijos neišvengiamai kels konfliktus, kuriems spręsti reikalingas Aukščiausiojo teismo atitikmuo. Nors jų sprendimai praktiškai neišvengiamai kels nesutarimus su piliečių išrinktų institucijų atstovais, būtent teismų priežiūra yra galingiausia priemonė liberaliąją demokratiją ginti nuo populistinių demokratinių formų ir agresyvios daugumos⁷⁰. Šiai priežiūrai įgyvendinti, kaip minėta, L. Siedentopas siūlo remtis JAV pavyzdžiu ir kurti atvirą politinę klasę, dominuojamą teisininkų. Teisininkų klasė savo ruožtu demokratinėje visuomenėje turi būti akivaizdžiai atvira – teismo priežiūra maksimaliai atskleisti savo potencialą gali tik tuomet, jei teisinis išsilavinimas yra lengvai prieinamas, o patekimas į teisininkų klasę laikomas nesukeliančiu problemų⁷¹. Palyginti lengvas teisininko profesijos įgijimas ir tinkamas pilietiškumo ugdymas yra būtinos sąlygos atvirai politinei klasei ir teisėms grindžiamai politinei kultūrai kurti.

Daug šimtmečių Europa turėjo tai, ką galima vadinti transnacionaliniu elitu, įsišaknijusiu jos bendrojoje kultūroje. Šį elitą sudarė krikščioniškosios Bažnyčios dvasininkija. Šios klasės atvirumas buvo neabejotinas – dvasininkai luomą papildė asmenys iš visų visuomenės sluoksnių. Šis atvirumas, pasak L. Siedentopo, yra vienas svarbiausių bruožų, suteikusių viduramžių dvasininkijai tokią reikšmingą dorovinę įtaką Europoje. Viduramžių dvasininkiją vienijo bendras tikėjimas, lotynų kalba, kosmopolitiškumas.

Šių laikų Europoje vienijančio tikėjimo nebėra dėl didelės sekuliarizacijos ir kitų religijų *importo* į sąjungą, tačiau, pasak L. Siedentopo, svarbiausias dalykas ES (potencialiai galintis tapti krikščioniško tikėjimo, viduramžiais peržengusio skirtingų visuomenių ribas, pakaitalu) yra

⁶⁹ Siedentop, 181-183.

⁷⁰ Ten pat, 185-186, 121.

⁷¹ Ten pat, 123-125.

įsipareigojimas laikytis demokratijos, suvokiamos kaip savivaldos atstovaujamosios valdžios, įstatymų valdžios ir žmogaus teisių sferos pripažinimo pagrindine ar fundamentalia. Kosmopolitizmo ramsčiais nūdienėje Europoje galėtų būti nebent masinė žiniasklaida ir turizmas, tačiau autoriui jie neatrodo pakankami vientisai politinei klasei sukurti⁷². Tuo tarpu, dvasininkų transnacionalinį elitą vienijusią lotynų kalbą *de facto* jau keičia anglų kalba.

Bendra kalba, saistanti piliečius būtinais ryšiais, yra svarbi sąlyga europinei politinei klasei suformuoti ir federacinės sistemos sėkmei ES pasiekti. Tai išpildyti galėtų anglų kalbos kaip antrosios Europos šalių kalbos pripažinimas *de jure*. Ši kalba jau yra *de facto* iškilusi ne tik kaip Europos, bet ir viso pasaulio antroji kalba. Ji vidurinėms klasėms palaipsniui tampa tuo, kuo viduramžių apsišvietusiai Europos visuomenei buvo lotynų kalba. Anglų kalbos kaip oficialios ES kalbos įteisinimui galiausiai neturėtų trukdyti faktas, kad priešingai nei universali lotynų kalba, anglų kalba yra konkrečių valstybių gimtoji kalba⁷³.

Galiosiai, federacijos projektui Europoje įgyvendinti reikalingi jos piliečiams bendri moraliniai įsitikinimai, moralinis identitetas, kadangi be Europos integracijos procese dominuojančio vientiso identiteto pats procesas laikui bėgant sukels suirutę. Nors gausėjančių poreikių pasaulyje įvairovė iš pažiūros tapusi rezonansine, yra nekvestionuotina ir nėra *primetamas* joks asmenybės modelis ar koncepcija, krikščionybės įdiegti ir puoselėti doroviniai įsitikinimai vis dar palaiko pilietinę Europos visuomenę, todėl būtent iš krikščionybės kilęs moralinis egalitarizmas yra tinkamas būti Sąjungos piliečių įsitikinimus jungiančiu saitū⁷⁴.

Krikščionybės žmonių (sielų) lygybės prielaidą derinant su tikėjimu, kad reikia atskleisti dieviškąją valią, tapo įmanomas naujas ryšys su dievybe, kuris buvo veikiau radikaliai asmeninis nei gentinis ar gimininis (kaip poliuose). Imta suvokti asmens laisvę, kylančią iš visų asmenų lygios padėties prieš Dievą. Taip atsirado individas kaip moralinis statusas, po daugelio šimtmečių virtęs socialiniu statusu, ir beprecedenčio žmonių visuomenės tipo užuomazga. Prielaida, kad galime suvokti daiktų prigimtį kaip individai, tapo galutiniu demokratinės visuomenės, susitelkusios tam, kad gerbtų lygų savo narių pamatinį moralinį statusą, kiekvienam iš jų garantuodama „lygią laisvę“, pateisinimu. Krikščionybė, pasak autoriaus, suvokė žmoniją kaip objektyviai egzistuojančią ir stengėsi pasiekti, kad ši pati save suvoktų, todėl esminė krikščionybės ypatybė buvo jos universalumas ir visuotinumas. Krikščioniškoji Dievo sąvoka tapo priemone žmonių brolybei sukurti, padėti žmonių giminei suvokti save, tačiau skatinant kiekvieną jos narį save suvokti ir kaip turintį ryšį su giliausiąja realybe – Dievu⁷⁵. Visa tai tapo tautinius tapatumus peržengiančio žmonių bendrumo sąlyga.

⁷² Siedentop, 161-162.

⁷³ Ten pat, 13-14, 162-164.

⁷⁴ Ten pat, 232-233.

⁷⁵ Ten pat, 237-239.

Remiantis romėnų teisės paveldu, Bažnyčios pradėta kurti moralinės lygybės prielaida grindžiama teisės sistema krikščionims. Stengtasi įtvirtinti moralinės teisės viršenybę kitų teisių atžvilgiu ta prasme, kad dvasinė karalystė negali būti pavaldi pasaulietinei, taip tarsi nubrėžiant pasaulietinės valdžios teisėtumo ribas. Bažnyčiai pripratus prie moralinės hegemonijos ir savo privilegijuoto vaidmens, ji savo doktrinas ėmė diegti jėga. Tai provokavo vis daugiau XVI-XVIII a. intelektualų krikščionybės sukurtas moralines tiesas kreipti prieš ją pačią. Taip atsirado svarbiausias Europos liberalizmo principas – „lygios laisvės“ principas – ir krikščioniškieji įsitikinimai imti taikyti pasaulietinei pasaulėžiūrai bei vis dažniau tarnauti kaip antiklerikalizmo argumentai⁷⁶.

Pilietinės visuomenės diskursas, „prasidedantis“ nuo individo, yra grindžiamas moralinės arba prigimtinės lygybės prielaida ir sukuria bendrą visiems žmonėms, o ne konkrečiai žmonių grupei, statusą. Krikščionybės postuluota fundamentali statuso lygybė Vakarų mąstytojų naudota vis sistemingiau brėžiant skirtumą tarp asmens kaip moralinio subjekto ir jo socialinių vaidmenų. Galiausiai pirminis individo vaidmuo atskirtas nuo antrinių, atsirandančių dėl šeiminio statuso, profesijos ir kitų⁷⁷. Svarbiausia tapo sąžinės laisvės ir prigimtinės lygybės prielaida, į kurią reikia žiūrėti kaip į lygaus traktavimo principą. Būtent ši lygybės prielaida padarė moralinę diskurso tradiciją šiuolaikinės Europos raidos ašimi. Pilietinę visuomenę sukūrė iš krikščionybės perimtas tikėjimas žmonių lygybe, transformuotas į lygių pagrindinių teisių sampratą, nepripažįstančią bet kokių privilegijų ir savo teisinę tvarką grindžiančią individų teisėmis ir pareigomis⁷⁸. Būtent tikėjimas individų „lygia laisve“, iš jos kylančiomis pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir moraline autonomija gali išpildyti ketvirtąją Tocqueville'io sėkmingai federacijai keltą sąlygą – tarp piliečių egzistuojančius bendrus moralinius įsitikinimus.

Taigi Larry Siedentopas siūlo Europos Sąjungai neskubinamos federacijos kelią. Tokia santvarka su Europos Senatu ir Teismu papildyta institucine sąranga skatintų aktyvų pilietiškumą. Federacijos demokratijos subjektu turėtų tapti sąjungos piliečiai, kuriuos vienytų individų „lygi laisvė“ su iš jos kylančiomis žmogaus teisėmis ir moraline autonomija, bendra anglų kalba, atvira polinė teisininkų klasė. Apskritai, naudodamasis JAV pilietinio ir patriotinio užsidegimo pavyzdžiu, kuriuo pasižyminčią amerikiečių tautą sudaro įvairios imigrantų grupės ir tradicijos pabrėžti etninę ir nacionalinę kilmę pranokstantį tapatumą, L. Siedentopas konstatuoja, kad tam tikra prasme liberali konstitucinė tvarka yra religijos pakaitalas, nelyginant pilietinė religija⁷⁹, galinti atstoti bendrus moralinius įsitikinimus. Visus šiuos elementus turėtų jungti Europos Konstitucija, kuri viena vertus, apribodama valstybės teisinių veiksnių sferą ir oficialiai įtvirtindama daugelį pagrindinių

⁷⁶ Siedentop, 240-242.

⁷⁷ Ten pat, 258.

⁷⁸ Ten pat, 68-69, 201-202.

⁷⁹ Ten pat, 55.

žmogaus teisių sustiprintų pilietinę visuomenę, kita vertus, kiek įmanoma daugiau valdžios perduotų vietiniams ir regioniniams valdymo lygiams⁸⁰.

Toks ES vienijimo scenarijus padėtų išvengti šiuo metu per skubų bandymą federalizuoti atsirandančios per didelės valdžios centralizacijos, centrinių valdžios organų valios primetimo, administracinio valdžios pobūdžio, skatinančio biurokratijos plėtrą ir dominavimą, tačiau nebandančio sukurti atviros ir atskaitingos europinės politinės klasės⁸¹. Tikimasi, kad galimybės skleisti aktyviam pilietiškumui ir rasti atvirai politinei klasei pakeistų įsivyraujančią visuomenės nuomonę, kad Europos elitas nesiklauso tautų norų, atstovauja tik save, ES sprendimais priimamos taisyklės galioja ne visiems, o dėl faktiškai sąjungoje įsigalinčio ekonomizmo ir tokių prioritetų kaip bendra rinka, didesnis našumas, ekonominis augimas aukštinimo, jos politinė sistema manipuliuoja ir gyvenimo socialinį turinį taikyti prie rinkos reikalavimų skatina ekonomistai⁸².

Tokį integracijos redukavimą iki iš esmės ekonominių klausimų galima aiškinti jų buvimu vienu iš nedaugelio bendrų vardiklių skirtingoms Europos valstybių visuomenėms, tačiau jie neišpildo piliečių požiūrių ir interesų, kas ilgainiui skatina tokios tvarkos atmetimą ir politinės organizacijos nestabilumą. Baiminamasi, kad pernelyg greitos ir neskaidrios politinės integracijos padarinys bus liberaliosios demokratijos Europoje diskreditavimas, ilgainiui eliminuosiantis Europos vienybę ir vėl suskaldysiantis sąjungą į atskirus elementus⁸³.

Vis dėlto šioje koncepcijoje, mėginančioje *de facto* restauruoti Vakarų krikščionijos politinį modelį, esama rimtų trūkumų, verčiančių abejoti jos pritaikymo realumu. Viena vertus, L. Siedentopas papildė techninius ES demokratijos deficito sprendimus siūlančių autorių gretas, kita vertus ieško bendrumų, kurie europiečius vienytų ne vien instituciškai.

Pati analogija su viduramžių Vakarų krikščionija nėra tinkama, kadangi pastaroji, būdama viršnacionaline religine organizacija, buvo universali ta prasme, kad nekonkuravo su tautomis ir nesikėsino į jų vietą. Bažnyčios naudota lotynų kalba taip pat buvo visų ir niekieno vienu metu – tai nebuvo jokios šalies oficiali kalba, galėjusi kelti pasididžiavimu ar konkurencija grįstus konfliktus. Būtent toks kelias strategiškai rinktasis ir pokolonijinėse šalyse, kur vienos dominuojančios tautos dažnai nebuvo: rinktasis kalbinio pliuralizmo modelis arba anglų kalbos oficialus statusas, kad jokios vietinės kalbos pirmenybė prieš kitas nekeltų etninių įtampų⁸⁴.

Autoriaus siūlomo liberalaus konstitucionalizmo kaip pilietinės religijos pagrindas yra santykis su valstybe. Vis dėlto pilietinė religija yra ne tik pilietinį santykį nurodantis, bet ir kultūrinis terminas. Tai itin akivaizdžiai liudija paties autoriaus mėgstamas JAV piliečių politinės tapatybės pavyzdys. Istorijos suvokimas, reikalingas santykiui su valstybe egzistuoti ir iš jo

⁸⁰ Siedentop, 76.

⁸¹ Ten pat, 132-143, 178.

⁸² Ten pat, 265-273, 33-40, 126, 179.

⁸³ Ten pat, 276-277.

⁸⁴ Gat, 334-335.

„pilietiniam ir patriotiniam užsidegimui“ kilti, yra kultūrinės prigimties dalykas, kaip kad valstybinių simbolių suvokimas, pagarba tėvams-kūrėjams, kertinių istorinių įvykių vertinimas ir pan. Visa tai viršija piliečio teises ir pareigas ir negali būti nenatūraliai nustatyti teisiniais apibrėžimais. Kita vertus, L. Siedentopo pastangos vesti analogiją tarp JAV ir ES neabejotinai gali būti laikytinos netiesioginiu, bet vis dėlto gana svariu papildomu įrodymu, kad Europos Sąjungai reikalingas visiškai naujas ir savitas demokratijos deficito problemos sprendimas, kurį rasti itin sunku, o galimai – ir neįmanoma. Aišku tik, kad JAV rasto sprendimo mechaniškai perkelti į Europos politinę dirvą neįmanoma dėl eilės aptariamų priežasčių.

Pats siūlomas „religijos“ turinys taip pat neatrodo pakankamas Europos demosui iš piliečių sukurti. Viena vertus, demosas nuo tiesiog individų sumos skiriasi tuo, kad visus jo narius sieja skirtumus nusveriantis bendrumo jausmas. Tam, kad tapatybė būtų pakankama demosui sukurti, ji turi būti įtraukianti, o tam reikalingas išskirtinumas, su kuriuo natūraliai identifikuojasi tik ribota bendruomenė. Priešingai yra su plačiai apimančiomis tapatybėmis, kadangi jų universalus pritaikomumas kyla iš neakcentuojamų skirčių tarp savęs ir kito⁸⁵. L. Siedentopas Europos Sąjungos piliečiams siūlo pilietinę religiją – „tikėjimą“ „lygia laisve“ su iš jos kylančiomis žmogaus teisėmis ir moraline autonomija. Vis dėlto tokios universalios vertybės yra per seklios konkrečiai europiečių tapatybei ir demosui sukurti. Jos nėra išskirtinai europietiškos ir niekaip neatskiria europiečių nuo, pavyzdžiui, amerikiečių ar kitų demokratinių valstybių piliečių. Vienodai suprantamos ir traktuojamos „lygios laisvės“ vienijimo potencialas tampa dar mažiau realiu, atsižvelgiant į pačios ES skatinamą tapatumų individualizavimo logiką, siūlant piliečiams būti laisvais nuo kuo daugiau nepasirenkamų kolektyvinių tapatumų (pavyzdžiui, tautinių, religinių, etc). Pats L. Siedentopas prisideda prie šios dviprasmybės, minėdamas subnacionalinių regionų atstovavimą siūlomame Europos Senate, kas tik prisidėtų prie tapatumų fragmentacijos ir politizacijos.

Be to, krikščionybė teigė ne abstrakčią moralinę individų lygybę, bet aiškiai apibrėžtą etinę doktriną, kuri buvo europiečių socialinio ryšio ir atitinkamos pozityvios krikščioniškosios komunitarinio gyvenimo formos pagrindas. Tuo tarpu L. Siedentopo siūloma moralinė lygybė nelaiduoja pozityviai apibrėžiamo bendruomeninio gyvenimo turinio, o numato tik negatyvią laisvę, kurią reprezentuoja abstrakčios ir lanksčios žmogaus teisės.

L. Siedentopas, ieškodamas europinės vienybės prielaidų, neišlipa iš metodologinio individualizmo rėmų ir konstruojamo modelio pagrindu renkasi individą bei jo teises. Tai lemia neišvengiamas pastangas į europinio tapatumo turinį įtraukti ir negatyvios laisvės išaukštinimą, pasireiškiantį per visame žemyne suvienodintą individo teisių sampratą ir ją įtvirtinančius teismus.

⁸⁵ Gerard Delanty, „Models of European Identity: Reconciling Universalism and Particularism.“ *Perspectives on European Politics and Society*, No. 3:3, 2002, 345.

Pats autorius teisminę valdžią nurodo kaip saugiklį nuo daugumos diktato, tuo aiškiai suponuodamas, kad tai būtų konstitucinio teismo pobūdžio institucija, skirta ne užtikrinti teisminę valdžią, o riboti demokratinį sprendimų priėmimą. Tai dar vienas autoriaus pozicijos prieštaravimas, nes būtent politikos juridizacija, viena vertus, perkeliant atsakomybę už sprendimus teismams, kita vertus, leidžiant jiems riboti daugumos valios atstovavimu grįstą sprendimų priėmimą, yra viena didžiausių mūsų laikų grėsmių demokratijos išlikimui. Nuo „daugumos diktato saugančio“ teismo poreikis pats savaime nurodo, kad daugumos sprendimai būtų suvokiami kaip primesti ir nepriimtini, kas liudija, jog socialinio ryšio problema lieka neišspręsta.

Lygiai taip pat nesuderinamas su demokratija yra neofunkcionalistinę logiką kartojantis noras sukurti paneuropinį elitą, kuris būtų palankesnis Europos vienybės idėjai už mases, ją savotiškai reprezentuotų ir užimtų pagrindinį vaidmenį ES sprendimų priėmimo procesuose. Autorius nedetalizuoja tokių atstovų išrinkimo principų, tačiau bet kuriuo atveju vien piliečių daugumos ir „elito“ politinio tapatumo skirtumai (labiau nacionalinis ir labiau europinis) savaime formuoja reprezentavimą žlugdantį mąstymo, vertybių ir bendrumo jausmo atotrūkį. Tikėdamasis per tokią teisinio elito klasę sukurti ES šalių piliečių ir pačios ES bendrumo jausmą, autorius iki galo neatsako, kaip būtų užtikrintas šio elito bendrumas su mažiau kosmopolitiškais ES piliečiais. Be to, moderniam mąstyme, kai apskritai prarastas tikėjimas transcendencija ir liko grynai empirinė tikrovė, visos idėjos – tiek religinės, tiek sekuliarios – tapo subjektyviomis. Neįmanoma, kad visi patikėtų tokia idėja ir jai įsipareigotų, nes dabar tai – kiekvieno individo asmeninis reikalas. Todėl teigti, kad galima suvienyti Sąjungos piliečius per kažkokią, pavyzdžiui, „lygios laisvės“ idėją, kuri prieštarauja tiesioginei empirinei patirčiai (žmonių skirtumams), moderne yra nerealu.

2.2. J. Habermaso konstitucinio patriotizmo modelis

Jürgen Habermaso darbuose ryški tiek dabartinio Europos integracijos proceso kritika, tiek normatyvinė demokratinio paneuropinio valstybingumo vizija. Kritikuodamas ES politikus už neryžtingumą ir integraciją kaip ekonominių iššūkių sprendimo šalutinį efektą jis pripažįsta, kad valstybingumui sukurti reikalingi mažiausiai trys elementai. Pirma, procesas, kurio metu teisės subjektai ribotoje geografinėje erdvėje sukuria lygių ir laisvų piliečių asociaciją, užtikrindami vieni kitiems lygią privačią ir pilietinę autonomiją. Antra, valdžių padalijimas, kuris apsaugotų tokios asociacijos piliečių kolektyvinio sprendimų priėmimo galią administracinėmis priemonėmis. Trečia, pilietinio solidarumo integracijos tarpininkas tarp nacionalinių sienų ir jų viduje, kuris yra būtina kolektyvinės politinės valios formulavimo, demokratinės galios ir politinės valdžios panaudojimo

legitimumo sąlyga. J. Habermasas taip pat pripažįsta, kad visi šie elementai tarpusavyje suaugę tik viename lygmenyje – nacionalinėje valstybėje⁸⁶.

Tačiau Europos Sąjunga nori būti suvokiama kaip viršnacionalinė ir, nepaisant to, demokratiškai steigiama ir legitimuojama politinė bendrija⁸⁷. Siekiant suderinti tolesnę integraciją ir demokratiškumo idealą, ES reikalingas alternatyvus legitimacijos modelis. Dabartinė ES sąranga, kai sąjunga yra steigiama ir sutartys sudaromos valstybių narių sprendimu, lemia, jog bendras taisyklės galima keisti tik valstybių narių pritarimu – taigi jos išsaugo integracijos proceso kontrolę. Pagal J. Habermasą, ES steigimo ir legitimacijos galią turėtų dalintis tiek valstybės narės, tiek ES piliečiai, tačiau vienintelis atskaitos taškas, apie kurį prasminga kalbėti, turėtų būti būtent ES piliečiai, kadangi jie yra ir valstybių narių legitimumo šaltinis, tad vienu metu priimtų sprendimus kaip ES ir kaip ją sudarančių valstybių piliečiai⁸⁸. J. Habermas tai vadina „padalintu suverenumu“ ir teigia, kad jis reikalauja ir visų ES piliečių nuolatinio pasidalinimo – kaip ES pilietis jis steigia būsimą federaciją, tuo pačiu metu būdamas seniai egzistuojančios valstybės narės pilietis.

Instituciniame lygmenyje šį legitimacijos pokytį turėtų atspindėti perėjimas nuo tarpvyriausybės metodo, kurio esmė būtų panaikinti tariamą ES Tarybos ir Europos Parlamento institucinio „svorio“ lygybę pastarojo naudai. Europoje jau formuojasi ir turi susiformuoti paneuropinės partijos, o viršnacionalinėse institucijose valstybių narių interesų atstovavimą galutinai pakeisti Europos piliečių bendrų interesų atstovavimas⁸⁹. Šios reformos, autoriaus nuomone, įgalintų federacinės Europos efektyvumą, didintų piliečių pasitikėjimą ES sprendimų priėmimu, leistų minimizuoti derybas, kuriose kovojama dėl atskirų valstybių interesų. Pastaroji problema, J. Habermaso požiūriu, užprogramuota modelyje, kuriame ES yra steigiama nacionalinių valstybių, tačiau būtų panaikinta atsisakant paties šalių narių atstovavimo principo. Ši teoriškai patraukli legitimacijos struktūra visgi neatsako į demokratijai būtino demoso klausimą, nes tam, kad ES institucijos atstovautų ES piliečius, šie turi iš tiesų sudaryti bendros tapatybės vienijamą politinę bendruomenę.

Ieškodamas Europos federaciją galinčio vienyti tapatumo ir politinio lojalumo pagrindo, J. Habermasas pasitelkia pokario Vokietijos diskusijų kontekste gimusią pilietinio patriotizmo koncepciją. Pagal ją, ištikimybės politinei bendrijai pagrindas gali būti pritarimas jos Konstitucijoje įtvirtintoms demokratinėms vertybėms. „Konstituciniai principai gali įsitvirtinti piliečių širdyse tik tuo atveju, jei šie yra teigiamos nuomonės apie demokratijos institucijas ir yra linkę gyventi politinės laisvės sąlygomis. Esant tokiai situacijai, piliečiai taip pat mokosi visavertiškai gyventi

⁸⁶ Jürgen Habermas, *The Crisis in the European Union: a Response*. Cambridge: Polity Press, 2012, 21-23.

⁸⁷ Ten pat, 31.

⁸⁸ Habermas, *The Crisis in the European Union*, 37.

⁸⁹ Jürgen Habermas, „Democracy, Solidarity and the European Crisis.“ Pro-Europa, 2013. < <http://www.pro-europa.eu/index.php/en/at-issue/european-identity/11-j%C3%BCrgen-habermas-democracy,-solidarity-and-the-european-crisis> > [Žiūrėta 2016-05-04]

visuomenėje, o respubliką ir jos Konstituciją vertina kaip išskirtinius laimėjimus. Nesant arba istoriškai nesusikūrus visoms išvardytoms sąlygoms, nėra galimybės ir atsirasti su Konstitucija susijusiems patriotiniams ryšiams⁹⁰. Parama demokratinėms institucijoms, politinės laisvės poreikis ir respublikos bei Konstitucijos pozityvus vertinimas laikomi pakankamomis prielaidomis lojalumui (patriotizmui) atsirasti.

Tuo pačiu ši samprata atsako, kas yra nebereikalinga tokiam lojalumui. J. Habermasas nepalieka abejonės, kad vieningai ir demokratiškai Europai sukurti būtinas nuo kolektyvinių kultūrinių tapatumų atribotas, taigi absoliučiai atviras santykis su politiniu kūnu. „Siektina visuomenė jo aprašoma kaip multikultūrinė, tačiau apibrėžiama ne įprasta daugelio kolektyvinių tapatumų sugyvenimo prasme, o kaip pačios Europos įsipareigojimas kolektyvinius tapatumus keisti tuo, ką pats J. Habermasas vadina individualiais gyvenimo projektais. Apibrėžti kultūriniai tapatumai suvokiami kaip kuriamo Europos projekto kliūtis, todėl juos siūloma keisti visiškai gyvenimo būdų ir normų įvairovė⁹¹. Siūloma tai padaryti mišrios diferenciacijos, „sušvelninančios“ gimtąsias kultūras ir sąlyginai homogeniškas gyvenimo formas asimiliacijos į vieną pasaulinę kultūrą akivaizdoje, būdu⁹². Europos federacija kaip politinė bendrija turėtų remtis ištikimybe santvarkai ir kolektyvinių kultūrinių tapatumų asimiliacija.

Būtent šie asimiliuojantys visuomenių pokyčiai turėtų atsispindėti naujoje politinio įsipareigojimo sampratoje ir ją įgalinti. Europą atsiejant nuo tautų arba kuriant „pilietinę Europos tautą“ patriotizmo kaip ištikimybės subjektas turėtų būti nebe valstybė ar tauta, o konstitucinė santvarka. Apibendrintai galima teigti, kad J. Habermaso konstitucinio patriotizmo modelis numato iš visiškai homogenišku arba visais atžvilgiais (religiniu, tautiniu, kultūriniu etc.) suniveliuotų indiviū sudarytą visuomenę, kurioje „įvairovė“ iš tikrųjų būtų visišką suvienodėjimą maskuojanti dekoracija. Būtent tokia visuomenė, kurios visi nariai turėtų vienodai ignoruoti iš kolektyvinio apsibrėžimo kylančius tapatumus realiai įprasmintų ES moto „vienovė įvairovėje“.

Iš pažiūros toks nacionalinių skirtumų ir tautinio patriotizmo išnaikinimas išsprendžia europinio demosos problemą. Europos Konstitucija būtų suvokiama kaip piliečių ištikimybę kuriantis veiksnys, o kolektyvinio tapatumo neardytų jokie kuriamą europiečių demosą fragmentuojantys kultūriniai veiksniai. Įsipareigojimas įtvirtinamai viešajai tvarkai ir žmogaus teisėms gali būti universalus ir aklas kultūriniais skirtumams, jei šie sėkmingai asimiliuojami, kaip nurodo J. Habermasas. Kultūrinė asimiliacija yra prielaida visiškai indiviū įvairovei sukurti, o tai leistų europiečių vienybės pagrindu tapti ES deklaruojamiems abstraktiems žmogaus teisių, demokratijos ir teisės viršenybės principams. J. Habermaso kaip Frankfurto mokyklos mokinio

⁹⁰ Jürgen Habermas, „Burdens of the Double Past.“ *Dissent*, 41(4), 1994, 513-514.

⁹¹ Vytautas Sinica, „Tautų ateitis Europos integracijos perspektyvoje.“ *Logos*, 86(1), 2016, 200.

⁹² Jürgen Habermas, *The Postnational Constellation*, Cambridge: Polity Press, 2004, 76.

konstitucinis patriotizmas tautinėms kultūroms numato iš esmės tokį patį negyvybingą vaidmenį kaip klasikiniame marksizme.

Iš to, kas aptarta, akivaizdu, kad J. Habermasas europinio demoso klausimu nepasiūlo kokybinės naujovės. Jo siūlomas modelis dekonstruoja ar bent depolitizuoja esamus tautinių kultūrų skirtumus ir jais grįstą patriotizmą, tačiau į jo vietą stato idealizuotą konstruktą (ištikimybę santvarkai) ir nedetalizuoja jį sukurti leidžiančių priemonių. Ištikimybės santvarkai idėja susiduria su tais pačiais iššūkiais, aptartais liberalų-komunitarų ginčo rėmuose.

Kaip pripažįsta pats J. Habermasas, „Kultūrinis tautos simbolizmas saugo savo paties išskirtinumą, „tautos dvasią“, preziumuojamuose kilmės, kalbos ir istorijos bendrumuose ir šiuo būdu palaiko vienybę, nesvarbu, jei ir įsivaizduojamą. [...] Sukonstruota padedant moderniajai teisei, moderni teritorinė valstybė yra priklausoma nuo tautinės savimonės raidos gebėjimo užtikrinti kultūrinį turinį šalies pilietiniam solidarumui. [...] Tos pačios „tautos“ nariai jaučia pakankamą atsakomybės vienas už kitą jausmą, kad net yra pasiruošę „aukoms“ – karinei tarnybai ar perskirstantiems mokesčiams“⁹³.

Kultūriniai, o ne konstituciniai aspektai yra pasitvirtinusi priemonė piliečių solidarumui ir, prireikus, aukai užtikrinti. Atkreipiamas dėmesys, kad kultūrinių bendrumų esminis pranašumas yra jų išskiriantis pobūdis. Geriausiai vienija tai, kas apibrėžia ir atskiria nuo kitų politinių bendrijų laisvai nepasirenkamais bruožais (kalba, kilmė, istorija). Tačiau konstitucinis patriotizmas stokoja abiejų šių bruožų. Įsipareigojimas santvarkai ir jos privalumams yra neribotas ir visiškai atviras iš abiejų piliečio ir valstybės santykio perspektyvų. Jei pilietis valstybei įsipareigoja ne už tai, *kas ji yra*, o už jos turimas savybes, niekada nedingsta galimybė, kad toks pilietis gali pasirinkti kitą įsipareigojimo objektą, geriau atitinkantį kriterijus. Vienintelis iš tiesų nepakeičiamas ištikimybės kriterijus yra įsipareigojimas valstybei už tai, kad ji yra sava, ką sukuria tik iracionalūs kultūriniai veiksniai. Kita vertus, parama konstitucinėms vertybėms kaip įsipareigojimo valstybei pagrindas palieka galimybę tokį santykį susikurti absoliučiai bet kam ir padaro jį išimtinai subjektyvų.

Toks tariamas „demosas“ dėl savo stabilių kolektyvinių tapatumų nežinančių ir todėl radikaliai individualizuotų elementų daro iš principo negalimą tvirtą socialinį visuomenės ryšį, o kartu – stabilų ir aiškiai apibrėžtą bendruomeninio gyvenimo formą, kuri yra būtina piliečių demokratinio konsensuso sąlyga. Neišsprendus šios pamatinės problemos, lieka atviras ir paties konstitucinės teisės šaltinio klausimas, t.y. tampa neaišku, kas konstitucinio patriotizmo pagrindu vienijamoje ES galiausiai turėtų būti teisėkūros subjektas, kadangi J. Habermaso legalistiškai traktuojamas ES „demosas“ šiam vaidmeniui atlikti nebūtų pakankamas.

⁹³ Habermas, *The Postnational Constellation*, 64-65.

Atitinkamą problemą nurodo Charlesas Tayloras, kalbėdamas apie liberalų procedūrinės demokratijos nesukuriamą piliečio ir valstybės ryšį⁹⁴. Nesant šio ryšio, nėra ir prielaidų solidarumui atsirasti. Tai neišvengiamai tampa iššūkiu tiek valstybės stabilumui, tiek gerovės valstybės programų įgyvendinimui. Kaip nurodo A. Gatas, beveik visos moderniosios valstybės renkasi arba asimiliuojantį į vieną titulinę tautą „pilietinio nacionalizmo“ modelį, arba pripažįsta skirtingų sugyvenančių tautų įvairovę, tačiau vienos iš jų išskirtinį, šeimininko statusą valstybėje. Taip yra, nes bandymai kurti kultūriniais bruožams abejingą valstybingumą baigiasi nestabilumu⁹⁵. Atitinkamai ir perskirstymo politika yra daug geriau priimama tautiškai vienalytėse, o ne daugiakultūrinėse visuomenėse⁹⁶. Nors negalima brėžti tiesioginės paralelės tarp multikultūriškumo ir jį peržengti pretenduojančio, politiškai iškultūrinto pilietiškumo modelio, juos vienija ta pati problema – piliečių stiprių kultūrinių ryšių jausmo nebuvimas.

Kaip tiksliai yra pastebėjęs G. Delanty, kuo atviresnė (universalesnė) yra tapatybė, tuo mažiau pastovumo ir solidarumo ji suteikia politinės bendruomenės tarpusavio ryšiams. Konstitucinis patriotizmas šiuo požiūriu mėgina suderinti tai, kas nesuderinama – vienu metu pretenduoja ir pasiūlyti neapibrėžtai kosmopolitinei bendruomenei tinkamą, niekam „durų neuždarantį“ lojalumo pagrindą, ir juo remdamasis išsaugoti piliečių tarpusavio ryšius, visų pirma solidarumą. Tai, kad santykis su politiniu dariniu konstitucinio patriotizmo atveju yra iš esmės visiškai atviras sąmoningam piliečio pasirinkimui, kartu reiškia, kad toks santykis negali laiduoti jo vienijamų narių tarpusavio solidarumo. J. Habermaso aiškiai išsakytą nuostata „sušvelninti homogeniškų kultūrų skirtumus“ tik sustiprina išvadą, kad demosui apibūdinti tinkamam solidarumo lygiui sukurti šiame modelyje nelieka prielaidų.

2.3. P. Manento *betautės* demokratijos vizijos kritika

Įvertinus skirtingų alternatyvų demokratinės Europos Sąjungos modelių perspektyvas, tikslinga joms priešpastatyti visiškai kitokią problemos vertinimo prieigą. Jai atstovauja Pierre'as Manentas, šiame darbe pasirinktas kaip plačiai žinomas, tačiau tuo pačiu metu dėl savito požiūrio į Europos Sąjungos raidą tarsi diskusijos paraštėse paliekamas mąstytojas, teigiantis, jog bandymas sukurti demokratišką Sąjungą pasitelkus tautų asimiliacijos strategiją yra nevaisingas.

Autoriaus teigimu, demokratija Europoje bandoma atsieti nuo tautų ir būtent dėl to išgyvena gelminę krizę. Deklaruojamų demokratiškų vertybių labai Europoje buvo institucionalizuotas politinis demokratijos paralyžius. Europos mastu atstovavimas neatrodo realus ir net nėra siekiamas, tad nerealu kalbėti ir apie demokratiją. Kita vertus, keliamas realus siekis kuo geriau

⁹⁴ Taylor, 531-532.

⁹⁵ Gat, 367-375

⁹⁶ Gat, 322.

užtikrinti lygias visų gyventojų teises, kurios visose narėse stojant į Sąjungą kiek įmanoma suvienodinamos ir yra lengvai apibrėžiamos bei užtikrinamos procedūrų būdu. Kalbant P. Manento terminais, taip įgyvendinamas demokratinis ar administracinis valdymas kaip demokratijos pakaitalas. Dėl vadinamosios procedūrinės demokratijos užkirstas kelias bet kokiam vien taisyklių taikymą peržengiančiam individualiam ar kolektyviniam veiksmui ir panaikinta pirminė politinė demokratijos prasmė – politinio darinio savivalda ir atstovavimas⁹⁷. Siekiant atgauti politinę laisvę, europiečiams siūloma pripažinti šią politinę realybę ir apibrėžtą politinių darinių bei apskritai žmonių bendrijų egzistavimo pobūdį.

Konstatuojamos pastangos demokratinę politiką pakeisti procedūriniu teisės valdymu. Norima pakeisti tiek valstybingumo formą, „peržengiant“ tautinę valstybę, tiek ir politinę santvarką, kuriant demokratinį valdymą vietoje demokratijos. Nors europiečiai norėtų, kad politinio kūno apibrėžimui užtektų paties demokratiškumo postulavimo, taip nėra – tam, kad taptų politiniu kūnu, ES turi apsibrėžti, kas ir ką svarstys demokratiniu keliu⁹⁸. Kaip minėta, norint save valdyti, reikia egzistuoti kaip apibrėžtam vienetui, taigi būti politiniu subjektu. Tačiau Europos integracijos projektas nėra suinteresuotas nei apsibrėžimu, nei piliečių savivalda.

„Europiečių savitumas tas, kad jie nepaprastai kilniai ir didžiadvasiškai atviri žmogiškajam bendrumui arba universalumui. [...] minime Europą tik tam, kad ją panaikintume. Juk mes pripažįstame tik žmoniją [ir] netrokštame saviškos būties“⁹⁹. P. Manentas daug dėmesio skiria beribės ES plėtros perspektyvai, begaliniam atvirumui bendražmogiškos tapatybės paieškoms. ES egzistuoja kaip skirtųjų atsisakiusio individų bendrabūvio modelis. Ji neapsibrėžia ir nenori apibrėžti savo tapatybės stabiliais kriterijais, nes tai reikštų begalinės plėtros perspektyvos atsisakymą. Vietoje to ES savo tapatybės pagrindu renkasi universalias žmogaus teises, kurias teoriškai galima eksportuoti visai žmonijai, o bet kokią jas pripažinusią politinę bendriją įtraukti į postpolitinės (nes neapsibrėžiančios) Sąjungos sudėtį. Savo ruožtu pats privalomų pripažinti žmogaus teisių sąrašas yra lankstus ir kintantis. Aiškus ES tapatumo apsibrėžimas kriterijais, kurie negalėtų būti pritaikyti visai žmonijai, reikalautų atsisakyti begalinės plėtros perspektyvos, o ES egzistuoja būtent kaip universalus postnacionalinės ir postpolitinės būties modelis.

P. Manentas atkreipia dėmesį, kad šiandieninėje Europoje dominuoja savotiška panašumo aistra, vedanti būtino žmonijos suvienodėjimo linkme. Europiečiams nebepakanka pripažinti ir gerbti kiekvieno žmogaus žmogiškumą – reikia kitą matyti kaip tokį patį¹⁰⁰. Natūraliai, tokia vienedėjimo procese bet kokie žmonių empirinį skirtingumą atskleidžiantys kolektyviniai tapatumai tampa kliūtimi ir yra matomi kaip panaikinimo reikalaujančios stigmatos. Europos elitas bando kurti

⁹⁷ Pierre Manent, *Demokratija be tauty: apie savivaldos pabaigą Europoje*. Vilnius: Versus Aureus, 2008, 47.

⁹⁸ Manent, *A World beyond Politics*, 68.

⁹⁹ Ten pat, 77-78.

¹⁰⁰ Manent, *Demokratija be tauty*, 9.

sąjungą kaip tuščią socialinę erdvę be jokio siūlomo turinio, kurioje kiekvienas žmogus gali rasti sau vietą¹⁰¹. Tačiau modernios nacionalinės valstybės, kurios iki šiol vienintelės sugebėjo užtikrinti demokratijos veikimą, kaip tik ir remiasi tokiais neuniversalių kultūrinių turinių turinčiais kolektyviniais tapatumais, iš jų kylančiu lojalumu ir *savo-svetimo* skirtimis. „Humanitarinės vertybės yra pagirtinos, tačiau jos nėra produktyvios kuriant bendruomenę“¹⁰². Būtent dėl šios priežasties Europos politiniame mąstyme įsigalinti žmogumi kaip tokiu grįsta „žmogaus religija“ ir skirtųjų neutralizacija reikalauja atsisakyti ir suverenios valstybės politinės formos, kurioje žmonių panašumai ir skirtumai yra aiškiai artikuliuojami ir prasmingi.

Šio proceso ašimi, autoriaus teigimu, pretenduoja tapti nuo bet kokios teritorijos ar tautos atsiskyrusi vadinamoji pagrindinė žmogiškumo agentūra, besistengianti vis labiau plėsti grynosios demokratijos, arba demokratijos be tautos, ribas. Iš esmės ši *betautė* demokratija yra demokratinis valdymas, itin gerbiantis kolektyvinių skirtumų nežinančias žmogaus teises ir stiprią kolektyvinę valią keičiantis plintančiomis taisyklėmis¹⁰³. Jas europiečiams vis griežčiau diktuoja įvairios nerinktos agentūros, administracijos, teismai ir komisijos, ką autorius apibūdina kaip rafinuoto despotizmo įsigalėjimą¹⁰⁴.

Taigi greta apsibrėžimo problemos ES egzistuoja ir principinis prieštaravimas tarp piliečių valios atstovavimo ir pasirinktų ES veikimo principų. Piliečių valia demokratijoje gali būti nukreipta prieš žmogaus teisių plėtrą ir užtikrinimą, tačiau ES demokratija suvokiama būtent per individo teisių apsaugą ir tą užtikrinančius mechanizmus. Taip suvokta „demokratija“ Europos Sąjungai nėra joks iššūkis. Priešingai, ji jau įgyvendinta. Tačiau bėda ta, jog, nors ES vadovaujasi tikrovės samprata, kur individas gali valingai steigti tikrovę ir prasmes, demokratijos samprata yra per giliai išsaknijusi europiečių politinėje mintyje ir kasdienėje politinėje patirtyje, kad pasiduotų tokiam performulavimui ir nustotų savo tikrosios– demokratijos kaip atstovavimo – prasmės. Ypač Vakarų Europoje vis kylantis nepasitenkinimas atstovavimo trūkumu ir „Briuselio primetamais sprendimais“ akivaizdžiai liudija atotrūkį tarp ES institucijų steigiamo konstrukto (demokratijos kaip žmogaus teisių apsaugos) ir europiečiams žinomos istorinės ir politinės tikrovės (demokratijos kaip piliečių valios atstovavimo). P. Manentas atmeta galimybę pripažinti žmogaus teisių užtikrinimą naująja demokratijos samprata ir įvardija tai demokratiniu valdymu. Demokratija kaip atstovavimas Europoje išlieka neatsakytu iššūkiu.

Europos ir, kaip suprantama, visos žmonijos integracijos logika neišvengia paradoksų ir istorijos ignoravimo. Paradoksalu, kad kviečiant įteisinti visas kultūras, į „pasaulinę vidutinę klasę“

¹⁰¹ Pierre Manent, „Repurposing Europe.“ *First Things*, 2016. < <http://www.firstthings.com/article/2016/04/repurposing-europe> > [Žiūrėta 2016-05-11]

¹⁰² Pierre Manent, „Human Unity Real and Imagined. An Alternative to the False Religion of Humanity.“ *First Things*, 2012. < <http://www.firstthings.com/article/2012/10/human-unity-real-and-imagined> > [Žiūrėta 2016-05-11]

¹⁰³ Manent, *Demokratija be tautų*, 11-12.

¹⁰⁴ Ten pat, 47-48.

įsiliejančios tautos turi išsižadėti savo praeities, pasižyminčios „netolerancija ir priespauda“. Kadangi bet koks didelis kolektyvinis skirtumas kelia pavojų žmonijos vienybei, reikia, kad skirtumas būtų mažas. Taip barbariškausias praeities bruožai tampa gerbtinos kultūros elementais, nes vienintelis tikrai blogas dalykas yra galvoti, jog viena gyvenimo forma yra blogesnė už kitas¹⁰⁵. Būtent tuo paaiškinamas iš pažiūros prieštaringas sekuliaros ir žmogaus teises gerbiančios Europos atvirumas ir atlaidumas politiniam islamui ir jo diktuojamomis viešojo elgesio normomis besivadovaujančioms musulmonų bendruomenėms. Islamas Europoje egzistuoja kaip jos postpolitiškumo lakmusas: tik priimdama jo normas, nesuderinamas su europietišku kaip atvirumu, Europa patvirtina savo kaip bendražmogiško universalumo bastiono statusą¹⁰⁶. Šis tiksliai P. Manento užčiuoptas santykis su islamu savaip atskleidžia ir atviro tapatumo kaip politinės vienybės pagrindo utopiškumą. ES piliečiai vienu metu turi gerbti postmoderniąsias žmogaus teises ir jausti būtent šia pagarba grįstą pilietinį bendrumą su tais, kuriems leidžiama šias normas atmesti.

Tokia demokratijos vizija yra pavojinga ir praktiniu požiūriu. Kadangi ji ignoroja arba laiko politiškai nereikšmingais kultūrinius ir gyvenimo formų skirtumus, o jos išeities taškas yra abstraktus individas ir jo teisės, ši vizija eliminuoja pačią skirties *savas-svetimas* galimybę. Praktiškai tai reiškia, kad ji implikuoja ideologinę nuostatą, jog nesant aiškiai apibrėžtų individo priskyrimo politinei bendruomenei kriterijų, visa žmonija teoriškai įgyja teisę pretenduoti tapti ES piliečiais. Kaip praktiškai atskleidė migrantų krizė, šitokia ES neriboto „atvirumo“ samprata lengvai virsta ideologiniais ir politiniais spąstais: atsisakydama priimti visus norinčius į ją patekti migrantus ES praktinėje plotmėje faktiškai paneigtą deklaruojamą ir vertybinio tapatumo pagrindą sudarantį ideologinį principą. Kita vertus, mėginamo praktiškai įgyvendinti besąlygiško „atvirumo“ neigiami padariniai yra tokie dideli ir grėsmingi, kad verčia ES spręsti sunkų galvosūkį: toliau besąlygiškai laikytis ideologinės „atvirumo“ nuostatos ar pripažinti jos nepagrįstumą vis akivaizdžiau demonstruojančias potencialiai pragaištingas tokio „atvirumo“ kuriamas ekonomines, socialines ir kultūrinės realijas.

ES įsigalėjusių skirtumų nežinančios, tiksliau, juos ignoruojančios žmonių vienybės idealą P. Manentas vadina „žmogaus religija“. Jo teigimu, XXI amžiaus pradžia šiai religijai tapo savotišku kerų sklaidymosi laikotarpiu. „Rugsėjo 11-osios teroristinis išpuolis JAV atskleidė, kad dabartinę žmoniją skiria daug didesnės ir sudėtingesnės sienos nei manyta – nesusikalbėjimo. Iki tol skatintas ir šlovintas skirtingumas ir teisė į jį parodė, kaip viso labo estetiškai suvokti skirtumai – kaip menki, patogūs įsilieti į vieningą žmoniją“¹⁰⁷. „Žmogaus religijos“ atsisakymas turėtų būti pirmas žingsnis alternatyvios, demokratiją išsaugoti leidžiančios Europos vizijos link. „Kartu paaiškėjo, kad (šiuo atveju, tarpvalstybinis) bendravimas savaime nesukuria bendrijos. Norint pasiekti savitarpio

¹⁰⁵ Manent, *Demokratija be tautų*, 13.

¹⁰⁶ Manent, „Repurposing Europe“.

¹⁰⁷ Manent, *Demokratija be tautų*, 33-34.

supratimą reikia priklausyti tai pačiai ar bent panašia politine sistema ir kolektyvine patirtimi pasižyminčiai politinei bendruomenei. Ir tai tėra būtina, tačiau ne pakankama sąlyga¹⁰⁸.

P. Manentas nesileidžia į aiškinimus, kodėl savitarpio supratimui būtinai reikalinga, tačiau nepakankama yra bendros kolektyvinės patirties siejama politinė bendruomenė. Šis klausimas gerokai anksčiau atsakytas liberalų-komunitarų ginču. Modernius individus nuo visų karo prieš visus jų pačių įsteigta valstybė apsaugo arba prievarta, arba skatindama bendrumo ir per jį solidarumo jausmus bendruomenėje. Tačiau reikiamo pobūdžio bendrumas neatsiranda iš bendrų interesų, bendražmogiškų vertybių ar į ateitį nukreiptų idealų. Priešingai, jis reikalauja jau anksčiau egzistuojančių ir būtinai skirtingumą nuo kitų žmonių parodančio turinio. Istoriskai toks turinys pasitvirtino esąs kultūrinis. Jį pripažįstanti ir gerbianti valstybingumo forma gali pretenduoti užtikrinti civilizuotą solidarumą ir jo įgalinamą pilietinę laisvę.

Miestas-valstybė ir valstybė-tauta yra vienintelės politinės formos, sugebėjusios (bent jau demokratiname etape) glaudžiai susieti civilizaciją ir laisvę. Valstybė-tauta rado būdą, kaip modernybėje valdyti didžiausias žmonių grupes, paliekant jas laisvas. Tik suvereni valstybė pajėgi tuo pačiu metu apibrėžti ir nustatyti abstrakčią „nacionalinio atstovavimo“ vietą ir vadinamąjį piliečių lygybės lygmenį, be kurių demokratinis atstovavimas neįmanomas. Be suverenumo politinis darinys neišvengiamai nukrypsta į oligarchinės valdžios formą¹⁰⁹.

Bet kokios formos elitų demokratija savaime yra radikalus klasikinės demokratijos principų paneigimas. Kadangi ideologiškai Europos Sąjunga formavosi iš demokratiškomis save laikančių valstybių, ji negali atvirai atsisakyti savo demokratinės retorikos ir įvaizdžio. Pereinant prie elitų demokratijos reikėtų atvirai konstatuoti, kad yra steigiamas kitos prigimties darinys, kuriam demokratijos ar politiškumo kriterijai galimai ne(pri)taikomi, arba kad mėginama perkurti, reformuoti egzistuojančią demokratijos sampratą.

Būtent neišvengiamą nukrypimą nuo demokratijos į oligarchiją ar kitą dar nežinomą politinės santvarkos formą, apibrėžtumo ir politinio atstovavimo atsisakančiai Europai prognozuoja P. Manentas. Taip yra, nes ES mėgina konfliktą tarp liberalizmo ir komunitarizmo arba tarp liberalizmo ir demokratijos išspręsti niveliuodama tautas, tai yra atsisakydama solidarumo kaip individų taikos pagrindo. Kitaip tariant, tai veda ne tik į demokratijos subjekto likvidavimą, bet ir link galimos totalitarinės diktatūros, nes vienintelis kitas kelias suvaldyti individų troškimų konkurencijai yra „valstybės“ prievarta. Tokiu atveju ES tampa begaliniu lyginimo procesu ir tai neišvengiamai veda prie totalitarinio valdymo. Būtent jis įsitvirtina ten, kur negalima stabilizuoti politinio gyvenimo formų.

¹⁰⁸ Manent, *Demokratija be tautų*, 34-36.

¹⁰⁹ Ten pat, 40.

P. Manento darbuose išskleista *betautės* paneuropinės demokratijos kritika atskleidžia du esminius tokios demokratijos vizijos trūkumus. Pirmasis trūkumas yra tokios vizijos utopiškumas. Rašydamas apie ES kaip „žmogiškumo agentūrą“ P. Manentas paneuropinę demokratinę visuomenę aiškiai suvokia ir atskleidžia kaip neperspektyvų mėginimą įgyvendinti kantiškąją pasaulinės pilietijos utopiją¹¹⁰. Antrasis yra bandymo įgyvendinti tokią utopiją keliamas pavojus laisvei. Samprotaudamas apie virš Europos pakibusią „despotizmo šmėklą“ prancūzų filosofas neišvengiamai turi omenyje totalitarinės demokratijos grėsmę, nes modernybės laikotarpyje delegitimizavus visas tradicines valdymo formas (aristokratiją, monarchiją, respubliką ir t.t.)¹¹¹, vienintele moderniosios vakarietiškos demokratijos alternatyva belieka totalitarinis valdymas.

Šie apmąstymai nėra persmelkti nevilties ir Europos laidojimo. Pagrindinė autoriaus darbų apie Europą nešama žinia yra dvejopa. Pirma, demokratiją Europoje reikia gelbėti nuo dabartinio jos integracijos projekto, kuris yra iš esmės nesuderinamas su demokratijos kaip atstovavimo išsaugojimu. Antra, demokratiją Europoje galima išsaugoti ir tam reikalingi valingi veiksmai formuluojant alternatyvius Europos tautų vienybės pagrindus. „Kol elitai linksta Europą laikyti niekiu, tuščia erdve, kurioje nėra nieko bendra, arba daugiausia kultūra be religinio ir tautinio turinio, dauguma europiečių su tuo nesutinka. Nepaisant pusę amžiaus trukusių kone vieningos valdančiosios klasės pastangų, dauguma europiečių vis dar gyvena savo senųjų tautų tikrovėje ir peršokimo į postnacionalinę Europą perspektyva, kad ir ką šis veiksmas reikštų, nėra tikėtina“¹¹². Kritikuojamas elitų projektas nebuvo priimtas ES piliečių, priešingai, būtent piliečių masėse šiandien kyla tokio integracijos kaip žmonijos vienijimo projekto atmetimo reakcija. Nusivylimas prarastu atstovavimu liudija, kad nepaisant kritiško požiūrio į nacionalinių vyriausybių darbą, europiečiai brangina pačios demokratijos idėją. Be to, „europiečiai gyvena senųjų tautų tikrovėje“. Būtent senosios Europos tautos, suvokiamos kaip apibrėžtos ir kultūrinį turinį turinčios politinės bendruomenės, yra atspirties taškas demokratijos išsaugojimui. Taigi „kokią formą turime suteikti Europai, norint, kad ji įveiktų savo pasyvumą ir rastų savo vietą tarp kitų svarbių pasaulio veikėjų“¹¹³. Kuriama Europa, jei nori būti demokratiška, gyvybinga ir atliepti savo piliečių lūkesčius, turi remtis abipusiai naudingų tautų ir valstybių bendradarbiavimu tiek ir ten, kur joms pačioms tai atrodys naudinga.

Demokratijos Europoje likimo klausimas negali būti išspręstas institucinėmis reformomis ir galių perdalinimu tarp viršnacionalinių ES organų. Dabartinė ES integracijos vizija remiasi atvirumu žmonijai, kolektyvinių tapatumų svarbos neigimu ir žmogaus teisių iškėlimu aukščiau piliečių valios atstovavimo. P. Manentas įtikinamai parodo, kad kiekvienas iš šių veiksnių išpolitina

¹¹⁰ Kantas, 27-47.

¹¹¹ Leo Strauss, *Natural Right and History*. Chicago: University of Chicago Press, 1954, 190-193.

¹¹² Manent, „Repurposing Europe“.

¹¹³ Manent, *Demokratija be tautų*, 53.

demosą arba daro ją apskritai neįmanoma, nesvarbu, ES ar tautinės valstybės mastu. Demokratijai būtina apibrėžta politinė bendrija, kurią vienytų būtent tai, kas ją apibrėžia, ir kuri galėtų savo savitumą išreikšti politinės valios pavidalu. Tiek istorija, tiek politinė teorija liudija, kad visa tai, be vidinių loginių prieštaravimų, modernu sąlygomis įmanoma suderinti tik nacionalinėse valstybėse.

Priešingu atveju tęsiamos pastangos sukurti demokratišką betautę Europos Sąjungą gali pasirodyti ne tik bergždžios, tačiau galiausiai atvesti prie demokratiškai Europai priešingo rezultato – naujos rūšies totalitarinio valdymo. Ši mintis nėra nauja P. Manento darbuose. Apie tai įspėjo dar Hannah Arendt, teigdama, kad begalinis lyginimo procesas veda prie totalitarinio valdymo¹¹⁴. Tačiau įspėjimas nebuvo išgirstas. Pakartotiniam įspėjimui pririekė pusės amžiaus nesėkmingų Europos transformavimo bandymų. Vadovaujantis P. Manento išvadomis, šiandien reikia mėginti iš pagrindų permąstyti ligšiolinę integracijos strategiją, remiantis ES tėvų – R. Šumano, K. Adenauerio ir kitų – primine vieningos Europos tautinio ir politinio modelio vizija ir ieškant geriausio būdo pritaikyti ją šiandienos sąlygoms.

¹¹⁴ Hannah Arendt, *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001, 320-322.

Išvados

Darbe siekta remiantis pagrindiniais mokslinėje literatūroje pateikiamais požiūriais į Europos Sąjungos demokratijos būklę ir perspektyvas, išsiaiškinti, ar egzistuoja teoriškai pagrįsta galimybė sukurti visavertį ir veiksnų ES demokratijos subjektą. Tyrimo objektas – europinis demokratijos subjektas kaip būtina demokratijos Europos Sąjungoje sąlyga. Konstatuotas atotrūkis tarp deklaruojamo ES demokratiškumo ir stiprėjančio nusivylimo demokratijos veikimu bei diskusijų apie ES demokratijos deficitą.

Į demokratijos subjekto sukūrimo problemą žvelgiama iš vadinamojo liberalų-komunitarų ginčo perspektyvos. Ji atskleidžia du skirtingus požiūrius į tai, (1) koks yra individo ir valstybės santykis ir, atsižvelgiant į tai, (2) kas paverčia valstybę demokratine. Vadinamųjų liberalų požiūris atskaitos tašku laiko atomizuotą individą ir laikosi nuostatos, kad svarbiausia yra užtikrinti jo teises. Komunitarai laikosi prielaidos, kad individą sukuria bendruomenė, o svarbiausias politikos tikslas – užtikrinti bendruomenės bendrąjį gėrį ir atstovavimą. Abi šios pozicijos ir jų kombinacijos atsiskleidžia skirtingose diskusijų apie demokratinį deficitą ir europinio demoso kūrimo galimybes stovyklose.

Suklasifikavus ir įvertinus dominuojančius ES demokratijos deficito tyrimus, daroma išvada, jog vyraujančius požiūrius į šią problemą galima skirti į keturias grupes. Dvi iš jų demokratijos deficitą suvokia kaip institucinės inžinerijos ir efektyvumo klausimą. Vieni jų įsitikinę, kad ES jau dabar yra demokratinė politinė organizacija, o aptariamose diskusijose kyla iš klaidingai keliamų reikalavimų (A. Moravscik). Kiti teigia, kad ES demokratijos trūkumai egzistuoja, bet gali būti pašalinami institucinėmis priemonėmis (S. Hix, G. Majone). Kitoje hipotetinio spektro pusėje išsirikuoja ES demokratiškumą kaip politinio subjekto nebuvimo problemą suvokiantys autoriai, kurie pripažįsta, kad demokratijai Europoje būtina sąlyga yra europinio demoso egzistavimas, o jo kaip bendrą tapatumą ir objektyvius bruožus turinčios politinės bendrijos atsiradimas reikalauja peržengti esamus kultūrinius Europos tautų skirtumus. Vieni jų tiki, kad demokratijai būtina demosa galima sukurti (J. Habermas), kiti svarsto, kad tokia pastanga yra neįmanoma, o ES apskritai yra potencialiai totalitarinis darinys (P. Manent). Teorinių debatų apie demokratijos deficito problemą analizė aiškiai liudija, kad nei viena stovykla iki šiol nepasiūlė įtikinamo atsakymo.

Demokratijos Europoje užtikrinimo pastangos davė pradžią ne vienam bandymui sukurti alternatyvų teorinį europinės demokratijos modelį. Reikšmingiausių bandymų apžvalga atskleidžia jų privalumus ir trūkumus. L. Siedentopas siūlo skatinti aktyvų pilietiškumą, siekiant federacijos ir savotiškai imituojant viduramžių Europos politinės sąrangos modelį su Europos Senatu ir Teismu papildyta institucine sąranga bei kuo didesne autonomija, perduota vietos ir regioninei valdžiai.

Tokios federacijos subjektu turėtų tapti sąjungos piliečiai, kuriuos vienytų individų „lygi laisvė“ su iš jos kylančiomis žmogaus teisėmis ir moraline autonomija, bendra anglų kalba, atvira politine teisininkų klase.

J. Habermasas siūlo Europos federacijos viziją, kurioje demokratiškumo klausimas būtų sprendžiamas trimis svarbiausiais žingsniais. Pirma, politinio darinio legitimumas būtų kildinamas ne vien iš šalių narių, kaip yra dabar, o ir iš pačių ES piliečių tiesiogiai. Antra, ES piliečius skaldantys kolektyviniai tapatumai (gimtosios kultūros ir homogeniškos gyvenimo formos) turėtų būti „sušvelninti“ mišrios diferenciacijos ir asimiliacijos į vieną pasaulinę kultūrą būdu. Trečia, taip išpolitinus žmonių kultūrinius skirtumus, sukuriama terpė konstituciniam patriotizmui – politiniam įsipareigojimui, kylančiam iš pritarimo politinio darinio ginamoms konstitucinėms vertybėms, o ne iš apibrėžtų kultūrinių bruožų.

Visi tokie modeliai susiduria su ta pačia problema – siūlomų paneuropinių tapatybių atvirumas yra nesuderinamas su piliečių bendrumo jausmu ir todėl nesukuria demokratijai veikti būtino solidarumo. Kaip žinoma iš liberalų-komunitarų ginčo, modernio individų konkurencija dėl troškimų patenkinimo gali būti politiškai sušvelninta ir civilizuota arba valstybės prievarta, arba formuojant apibrėžto kolektyvinio bendrumo jausmą. Prievartos kelias veda link totalitarizmo, kolektyvinio tapatumo formavimo – link demokratijos.

Tačiau kaip nurodo ryškiausias ligšiolinių europinės demokratijos kūrimo bandymų kritikas P. Manent, ES ir nebando sukurti apibrėžto europinio tapatumo. Pats Europos integracijos projektas remiasi atvirumo žmonijai idėja ir savo tapatumu renkasi universalias bendražmogiškas vertybes, visų pirma, žmogaus teises. Toks atvirumas savaime užkerta kelią galimybei sukurti apibrėžtą stabilią politinę bendruomenę ir jos narių solidarumą, kaip būtinas demokratijos sąlygas. Be to, ES individo laisvių apsaugą (žmogaus teises) iškelia aukščiau piliečio laisvės (valios atstovavimo), kas taip pat yra principinė kliūtis demokratijai kaip atstovavimui realizuoti. P. Manent daro išvadą, kad demokratija be tautų neįmanoma, o visi bandymai ją sukurti neatsisakius atvirumo žmonijai ir tautų „peržengimo“ idėjos yra pasmerkti žlugti dėl išvardytų priežasčių.

Iki šiol nerasta rakto į paneuropinės demokratijos sukūrimą. Tai savaime nereiškia, kad neįmanoma jo rasti ateityje. Neatmetant šios galimybės tenka konstatuoti, kad ligšioliniai demokratijos deficito svarstymai veda į teorinę ir praktinę aklavietę. Mėginimai sukurti demokratinę ES, ieškant alternatyvaus demokratijos subjekto, nėra perspektyvūs. Siūlymai kurti europinį demosą, paremtą vien universaliomis vertybėmis ir be kultūrinių jo tapatumo pagrindų, pasmerkti neseimei, o be demosos neįmanomas ir demokratijos veikimas. Demokratiją Europoje galima išsaugoti tik grįžtant prie modernizuotos tautų Europos vizijos, nuo kurios ir prasidėjo Europos Bendrijos kūrimas.

Literatūros sąrašas

1. Alesina, Alberto, Edward Glasier, *Fighting Poverty in the US and Europe: A World of Difference*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
2. Arendt, Hannah, *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius: Tyto alba, 2001.
3. Banting, Keith, Will Kymlicka (ed.), *Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
4. BNS, „Prancūzai ir italai nori referendumą dėl šalies narystės ES.“ < <http://lzinios.lt/lzinios/Pasaulis/prancuzai-ir-italai-nori-referendumu-del-saliu-narystes-es/222807> >
5. Delanty, Gerard, „Models of European Identity: Reconciling Universalism and Particularism.“ *Perspectives on European Politics and Society*, No. 3:3, 2002.
6. European Commission, „Standard Eurobarometer 84: Public Opinion in the European Union.“ (2015.6899). Briuselis: European Commission, 2015. < http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/PublicOpinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/S_TANDARD/surveyKy/2098 >
7. European Parliament, „European Results: Turnout“. < <http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/en/turnout.html> >
8. Follesdal, Andreas, Simon Hix, „Why There Is a Democratic Deficit in the EU: a Response to Majone and Moravcsik.“ *JCMS*, Vol. 44 No. 3, 2006.
9. Habermas, Jürgen, „Burdens of the Double Past.“ *Dissent*, 41(4), 1994.
10. Habermas, Jürgen, „Democracy, Solidarity and the European Crisis.“ Pro-Europa, 2013.
11. Habermas, Jürgen, *The Crisis in the European Union: a Response*. Cambridge: Polity Press, 2012.
12. Habermas, Jürgen, *The Postnational Constellation*, Cambridge: Polity Press, 2004.
13. Hewitt, Gavin, „Battle-lines drawn over EU's future.“ *BBC News*, 2010-11-12 < http://www.bbc.co.uk/blogs/thereporters/gavinhewitt/2010/11/battle-lines_drawn_over_eus_fu.html >
14. Hix, Simon, *What's Wrong with the European Union & How to Fix it*. Cambridge: Polity Press, 2008.
15. Hix, Simon, „Where is the EU Going? Collapse, Fiscal Union, a Supersized Switzerland, or a new Democratic Politics.“ *Journal of Public Policy Research*, 18 (2), 2011.
16. Hutchinson, John, *Nations as Zones of Conflict*. London: Sage Publications, 2005.
17. Gat, Azar, Alexander Yakobson, *Nations: the Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. New York: Cambridge University Press, 2013.

18. Gudžinskas, Liutauras, „Europos Sąjungos kultūros politika: integracija, dėl kurios nesiderama.“ Kn. Autorių kolektyvas, *Istorijos politikos modeliai ir kryptys: Europos Sąjungos, Lenkijos, Rusijos ir Baltarusijos istorijos politika*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
19. Kantas, Imanuelis, *Politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996.
20. Knaup, Horand, „EU Parliament President Schulz: The Situation in Europe is Extremely Concerning.“ *Spiegel Online International*, 2015-12-01. < <http://www.worldaffairsjournal.org/content/eu-parliament-president-situation-europe-lacks-solidarity-extremely-concerning> >
21. Kröger, Sandra, Richard Bellamy, „Beyond a Constraining Dissensus: The Role of National Parliaments in Domesticating and Normalising the Politicization of European Integration.“ *Comparative European Politics*, 14(1), 2016 forthcoming.
22. Linz, Juan, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996.
23. Mahony, Honor, „Barroso says EU is an empire.“ *EUobserver*, 2007-07-11 < <https://euobserver.com/institutional/24458> >
24. Majone, Giandomenico, *Dilemmas of European Integration*. New York: Oxford University Press, 2005.
25. Majone, Giandomenico, „Europe's ‘Democratic Deficit’: The Question of Standarts.“ *European Law Journal*, Vol. 4 No. 1, 1998.
26. Majone, Giandomenico, „From Regulatory State to a Democratic Default.“ *Journal of Common Market Studies*, Vol. 52 No. 6, 2014.
27. Manent, Pierre, *A World Beyond Politics. A Defence of a Nation-State*. Princetown: Princetown University Press, 2013.
28. Manent, Pierre, *Demokratija be tautų: apie savivaldos pabaigą Europoje*. Vilnius: Versus Aureus, 2008.
29. Manent, Pierre, „Human Unity Real and Imagined. An Alternative to the False Religion of Humanity.“ *First Things*, 2012. < <http://www.firstthings.com/article/2012/10/human-unity-real-and-imagined> >
30. Manent, Pierre, „Repurposing Europe.“ *First Things*, 2016. < <http://www.firstthings.com/article/2016/04/repurposing-europe> >
31. Moravcsik, Andrew, „Are Criticisms of the EU’s ‘Democratic Deficit’ Consistent with Basic Political Science?“ Keynote Address to the 17th Annual Meeting of the Hungarian Political Science Association, 2011 m. gegužės 20 d. < <https://www.youtube.com/watch?v=FgRE4Kukys4> >

32. Moravcsik, Andrew „In the Defence of the ‘Democratic Deficit’: Reassessing Legitimacy in the European Union.“ *JCMS*, Vol. 40 No. 4, 2002.
33. Moravcsik, Andrew, „Is there a Democratic Deficit in World Politics.“ *Government and Opposition*, Vol. 39 No. 2, 2004.
34. Moravcsik, Andrew, „The EU Ain’t Broke.“ *Prospect*, 2003.
35. Moravcsik, Andrew, „The Myth of Europe’s Democratic Deficit.“ *Intereconomics: Journal of European Public Policy*, November-December 2008.
36. Mouffe, Chantal, *On The Political*. Abington: Routledge, 2005.
37. Nicolaïdis, Kalypso, „Our European Democracy: Is this Constitution a Third Way for Europe?“ Kn. Nikolaides, Kalypso & Weatherill, Stephen, *Whose Europe? National Models and the Constitution of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
38. Rustow, Dankwart, „Transitions to Democracy: Towards a Dynamic Model.“ *Comparative Politics*, 2(3), 1970.
39. Siedentop, Larry, *Europos demokratija*. Vilnius: Vaga, 2000.
40. Sinica, Vytautas, „Tautų ateitis Europos integracijos perspektyvoje.“ *Logos*, 86(1), 2016.
41. Strauss, Leo, *Natural Right and History*. Chicago: University of Chicago Press, 1954.
42. Taylor, Charles, „Susipynę tikslai: liberalų-komunitarų ginčas.“ Kn. Janos Kis (sud.), *Šiuolaikinė politinė filosofija: antologija*. Vilnius: Pradai, 1998.
43. United States Senate, „The Constitution.“ <
http://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm >
44. Weiler, Joseph H.H., „Does Europe Need a Constitution: Demos, Telos and the German Maastricht Decision.“ *European Law Journal*, 1(3), 1995.
45. Weiler, Joseph H.H., Ulrich Haltern ir Franz Mayer, „European Democracy and Its Critics – Five Uneasy Pieces.“ *The Jean Monnet Working Papers*, No. 1/95, 1995.
46. Weiler, Joseph H.H., „60 Years since the First European Community – Reflections on Political Messianism.“ *The European Journal of International Law*, Vol. 22, no. 2, 2011.
47. Wellmer, Albrecht, „Models of Freedom in the Modern World.“ *Philosophical Forum* 21 (1-2), 1989.
48. Zimmermann, Hubert, *Key Controversies in European Integration*. Palgrave Macmillan, 2012.

Summary

The Problem of Establishing Subject of Democracy in the European Union: Interaction and Relation Between Institutional and Cultural Aspects

The primary aim of this thesis is to find out whether a theoretically valid possibility to create a functional and complete subject of EU democracy exists on the basis of major academic approaches to European Union's democratic status and prospects. The main object of this thesis - subject of European democracy as an imperative condition for democracy in European Union. As a result of the research, it has been found that a gap between EU's declared democraticity and growth of frustration with democracy, as well as debate on democracy deficit in the EU, has emerged.

In this research, the object is analyzed from the perspective of the liberal-communitarian debate, which offers two different approaches in (i) field of relation between individual and state, as well as (ii) source and base of democraticity. In order to find theoretical solution to the problem of creating the subject of EU democracy, this research firstly provides in-depth review, analysis and systematic approach to theories on EU's democratic deficit and its causes. Then it presents the assessment of preconditions and potentialities of political implementation of the subject of EU democracy. For this cause three main theoretical perspectives are analyzed: (i) the simulacrum model of the medieval empire by Larry Siedentop, (ii) the model of constitutional patriotism by Jürgen Habermas and (iii) criticism of the vision of democracy without nations by Pierre Manent. In the last segment this research exposes theoretical possibilities of ensuring democracy in the state of post-national European Union.

The conclusion of this research suggests that in the academic literature there is yet no definite solution for creating pan-european democracy. Although this does not mean that such key to success is impossible, one has to admit that all former attempts lead to dead-end in both – theoretical and empirical – terms. The effort to create democratic European Union, while searching for alternative subject of democracy, lacks perspective, while suggestions to form European demos based exclusively on universal values are deemed to fail due to absence of its cultural identity. Thesis suggests that democracy in Europe can only be saved with the return of modern vision of European nations, which was the main foundation and basis of the European Community at its very beginning.